

Plundring av skattfyndsplatser i Sverige

En studie med utgångspunkt från Gotland

Kandidatuppsats i Arkeologi
Stockholms universitet
HT 2013
Adrian Klang
Handledare: Kenneth Jonsson

Innehåll

1. Inledning	1
1.1 Introduktion	1
1.2 Syfte	1
1.3 Frågeställningar	1
1.4 Metod	2
1.5 Material och avgränsningar	2
1.6 Förutsättningar	3
1.7 Källkritik och diskussion	4
2. Historik	4
2.1 Definitioner av materialet	4
2.1.1 <i>Skattfyndsmaterial</i>	4
2.1.2 <i>Metalldetektorn</i>	6
2.1.3 <i>Definitioner</i>	6
2.2 Gotland som skattfyndplats	6
2.3 Forskningshistorik kring plundring på Gotland	7
2.4 Projektet <i>Ett plundrat kulturarv</i>	8
2.5 Gotland och övriga av Sverige	9
3. Kulturminneslagen (KML)	11
3.1 Hur tillämpas lagen kring metalldetekteringen	11
3.2 Möjliga lagändringar	13
3.3 Kulturminneslagen internationellt	14
3.2.1 <i>Danmark</i>	14
3.2.2 <i>England</i>	15
4. Rättegång gällande plundring på Gotland	16
4.1 Gandarvefallet	16
4.2 Plundrarnas tillvägagångssätt och utförande	17
4.3 Vilket material plundrarna går efter och varför	18
5. Efterundersökningar av kända skattfyndplatser	19
5.1 Hur stort är problemet	20
6. Metalldetektorn - vän eller fiende?	22
6.1 Fördelar med en liberalisering av lagen	22
6.2 Nackdelar med en liberalisering	23
6.3 Bör Sverige ändra lagen?	23
7. Resultat	24
8. Analys	26
9. Sammanfattning	28
10. Källor och litteratur	30

Abstract: The paper deals with the phenomenon of looting in Sweden focusing on Gotland. The purpose of this study is to document the problem of looting, see what items looters search for, see how to fight looting and also look at how the problem is dealt with in different parts of the country. My results shows that looting is widespread at the island of Gotland. It occurs in half of the county's parishes, and at 40% of the county's archeological sites. Results from well known looting cases also show that looters especially search for treasures of precious metal. There is also great differences in how the counties work with the problem of looting. Gotland is the county in Sweden which has the biggest problems. It is difficult to answer how to prevent looting. However it is important to visit important archeological sites as well as encourage cooperation between authorities and farmers to work together to stop looting.

Omslagsbild: Ett krucifix som hittades tillsammans med silverskatten som plundrades 2009 på den s.k silveråkern i Gandarve på Gotland. Det var tack vare den som man lyckades ta fast plundrarna som senare dömdes för grovt fornminnesbrott (Foto: Kenneth Jonsson Numismatiska forskningsgruppen).

1. Inledning

1.1 Introduktion

”Det handlar ofta om stora värden och liksom vid de flesta brottstyper i övrigt är ekonomisk vinning den viktigaste drivkraften för gärningsmannen. Många gånger har föremålen ett mycket högt värde och är också omöjliga att ersätta. Kulturarvsföremål som förstörs eller hamnar i händerna på kriminella är därmed för alltid förlorade för framtida generationer” (Mandergrehn 2013:5).

Plundringar av fornlämningar har troligtvis skett i alla tider. Drömmen att göra sig en förtjänst på hittade skatter är oftast moroten för dessa plundrare. Ofta kommer plundrarna undan lagen eftersom det är svårt för de skyddande myndigheterna att vaka över alla fornlämningar i ett område då de ofta ligger mycket utspridda geografiskt och de flesta plundrare troligtvis besöker fornlämningarna nattetid då risken att bli upptäckta är minimal (Hellqvist & Östergren 2011:2). Under sommaren 2008 offentliggjordes Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS) för allmänheten genom att det lades ut på deras hemsida genom programmet Fornsök. Syftet med detta var att allmänheten skulle få bättre översikt över och större vetskap om alla fornlämningar som registreras i Sverige. Problemet, som också många uppmärksammade, var att Riksantikvarieämbetet inte undantagit fyndplatser med föremål av ädelmetall. Vissa blev oroliga att plundrare skulle kunna ta del av informationen på Fornsök för att lättare kunna hitta t.ex. myntskatter med hjälp av att gå med metalldetektorer på platser med fornlämningar. Ett område där problemet uppmärksammats är Gotland. Gotland har historiskt under långa perioder varit en mycket rik ö och man har genom åren hittat ett stort antal myntskatter (ca 750) på ön. Det stora fyndmaterialet gör ön attraktiv för plundrare och många områden med fornlämningar har redan plundrats och plundrade föremål (oftast mynt) har sålts illegalt genom olika auktionsbolag och till samlare som betalar bra för ovanliga föremål. Mitt i allt detta har det också vuxit upp en debatt om huruvida man i Sverige bör göra om lagstiftningen kring användandet av metalldetektorer som infördes 1988 (med ändringar 1991). Den nuvarande lagstiftningen innebär att privatpersoner inte får bruka metalldetektorer utan speciellt tillstånd från länsstyrelsen. Idag vill vissa personer se en ändring där det blir lättare för privatpersoner att gå med detektorer vilket i deras mening skulle skapa ett bättre skydd av fornlämningarna. De refererar till goda resultat med detta i t.ex. England och Danmark. Andra tror på motsatsen att om det blir lagligt för vem som helst att nyttja metalldetektorer så kommer plundringen att öka. Trots att det är många som engagerar sig i frågorna kring plundring och debatterar kring ämnet så är det få som faktiskt dokumenterat hur stort problemet faktiskt är.

1.2 Syfte

Syftet med min uppsats är att kartlägga och dokumentera hur stort och utbrett problemet med plundringar av fornlämningsplatser är på Gotland. Detta ska ske genom studier av tillgänglig information och sedan en diskussion om hur man kan gå tillväga för skydda platserna för framtiden. Jag kommer också att genom en enkätundersökning titta på hur Gotlands grannlän arbetar med plundringsproblematiken och om man kan se skillnader mellan hur olika län arbetar.

1.3 Frågeställningar

- Vad vet vi om företeelsen att plundra fornlämningar med Gotland som utgångspunkt?
- Vad är det för material plundrarna söker?
- Hur ska man gå tillväga för att skydda fornlämningar från plundring?
- Arbetar Sveriges län lika i hur man motverkar plundringen?

1.4 Metod

Jag kommer att med ett kritiskt förhållningssätt granska mitt material och hur man jobbar kring plundringen i Sverige och då i synnerhet på Gotland och vidare den lagstiftning som finns kring bruket av metallsökare. Bör t. ex lagstiftningen göras om för att fungera mer effektivt? Metoderna som kommer att användas i uppsatsen är kvantitativa jämförelser av materialet, kvalitativa jämförelser av materialet och kronologiska och korologiska jämförelser av fyndmaterialet. Genom en kvantitativ metod kommer jag att arbeta statistiskt, göra tabeller och spridningskartor för att kunna visa på platser på Gotland som blivit plundrade och att studera resultaten av efterundersökningar av fornlämningar för att nå kunskap om dessa, alltså se hur många kända platser det finns på Gotland som har blivit utsatta för plundring. Även kvalitativt genom att titta på vilka typer av föremål som plundrarna letar efter. Detta bedöms utifrån de bevismaterial som beslagtogs av polis vid husrannsakingar. Det materialet har sedan använts som bevis vid rättegångar mot eventuella plundrare. I en enkätundersökning kommer jag att fråga andra fyndrika län utöver Gotland hur de arbetar kring plundringen och hur stort problem de anser plundringen vara. Genom kronologiska metoder kan man se vad plundrare framförallt är intresserade av att hitta på fornminnesplatser och från vilken tidsperiod och från vilka områden materialet kommer. Är mynt från vissa tidsperioder mer attraktiva än andra? Jag hoppas också få svar på om plundrare plundrar fornlämningar på mynt för att ha till egna samlingar eller för att sälja dem vidare. Även korologiska studier av materialet t.ex. hur fornlämningar som plundrats ligger geografiskt i terrängen, avstånd och synhåll till bebyggelse m.m. Detta eftersom det finns rättegångsfall där plundrare har dömts vilket innebär att man utifrån rättegångsmaterial kan visa på hur plundrare arbetar.

1.5 Material och avgränsningar

Min uppsats behandlar plundringar av skattfyndplatser på Gotland så det material som jag kommer att använda är litteratur som behandlar gotländsk arkeologi och numismatik, plundringar och Kulturminneslagen (KML) med dess nuvarande tillämpning och tidigare förslag av förändringar av lagen och den tillämpning av lagen som träder i kraft 1 januari 2014. Eftersom det finns relativt få fall av plundring som lett till rättegång så bygger mina teorier om hur plundrare arbetar på främst ett fall, det mest välkända, det s.k. Gandarvefallet på Gotland 2009. Det gör jag för att kunskapen kring det fallet är stor och väldokumenterad kring hur plundrarna utförde plundringen från fält till vidareförsäljning av plundrat material. Jag kommer att använda mig av databaser såsom fornminnesregistret (FMIS) som vi vet att plundrare använder sig av, liksom artiklar i media som rör plundring.

Valet att avgränsa sig till enbart Gotland bygger på flera aspekter. Gotland var under förhistorisk tid rikt tack vare en utbredd handel vilket gör att ön kan visa upp en stor mängd fornlämningar och omfattande fyndmaterial som t.ex. mynt (i många fall större och finare samlingar än i föremåls ursprungsområden) vilket gör det lukrativt för plundrare. Dels för att Gotland haft en del uppmärksammade rättegångar kring fornminnesbrott och dels för att Gotland legat i framkant när det gäller undersökningar av plundring t.ex. genom *Skattfyndsprojektet* (startat 1977) där man kontinuerligt gjort efterundersökningar av skattfyndplatser för att bl.a. leta efter spår av plundring. Ett annat skäl är projektet *Ett plundrat kulturarv* (2009-2011) där man på Gotland under tre år försökte dokumentera plundringens omfattning och projektet skulle sedan stå som modell för övriga Sverige i hur länsstyrelser kan arbeta kring plundringsproblematiken. Jag har valt att fokusera på förhistoriska skattfyndplatser från romersk järnålder-vikingatid eftersom det är från den perioden som vi inte minst hittar många myntskatter på ön av ädelmetaller (silver och guld) vilket gör det lukrativt för plundrare. I det uppmärksammade Gandarvefallet hittade plundrarna ca 1200 vikingatida silvermynt. Vid medeltidens börjar ser man en nedgång i skattfynden och istället en övergång till byggande av monumentalbyggnader vilket visar på en förändring på ön (Wienberg 2000:72). Jag kommer att genom analyser av fyndmaterialet som beslagtogs vid husrannsakingar

hos plundrare liksom vid efterundersökningar av troligtvis plundrade fornlämningar hoppas jag kunna besvara vad de flesta plundrare är ute efter för material. Jag kommer också i min uppsats att diskutera lagstiftningen kring metallsökare och redovisa både argumenten för och mot en mer ”liberal” syn på den hårda linje som finns idag med att man måste söka tillstånd för detektering från länsstyrelsen. Överlägset mest hotade är de överodlade fornlämningarna i åkermark som är förhistoriska boplatser där skattfynd av ädelmetall påträffats (Källman m.fl. 2007:16). Men även överodlade gravfält under flat mark är oskyddade mot plundringen och plundrarnas spår döljs snabbt i terrängen. En stor del av fornlämningarna på Gotland ligger i åkermark och är platser med spår efter förhistoriska boplatser men även gravar och gravfält. Kanske har Gotland lika många registrerade fornlämningar i åkermark som registrerade utanför åkermark. Det juridiska skyddet är dock lika starkt vare sig fornlämningarna är överodlade i åkermark eller ligger i skogsmark (Källman m.fl. 2007:15).

1.6 Förutsättningar

I uppsatsen kommer jag att behandla plundringar av skattfyndplatser på Gotland men med utblickar i övriga Sverige. Problematiken kring plundringen är stor eftersom spåren efter plundringar snabbt försvinner från t.ex. en åker när det blir regn eller åkern plöjs m.m. Därför är det svårt att dokumentera omfattningen av plundringen och också svårt att ställa personer (plundrare) inför rätta. Men det är viktigt och komma ihåg att plundring inte är det enda problemet mot skadegörelse av fornlämningar och fornfynd. Ett minst lika stort problem är åverkansbrott där jordbruks- eller skogsmaskiner råkar förstöra fornlämningar omedvetet eller medvetet i exploaterings- eller jordbrukssyfte. De flesta skattfynden finns i åkermark (vilket är mycket vanligt på Gotland) där de löper risker att skadas av jordbrukets plogar. Om plogen når ner till fornlämningar kan anläggningen skadas och också spridas på åkrarna. Om föremål av metall också får syreangrepp så förstörs de sakta men säkert.

Sommaren 2008 offentliggjorde RAÄ fornminnesregistret på internet via sökmodulen Fornsök. Innan hade statliga myndigheter, högskolor, universitet och museer haft tillgång till programmet på internet sedan 2006 (Hellqvist & Östergren 2011:4). Detta gjorde RAÄ på uppdrag från regeringen för att sprida information och kunskap om fornlämningar i Sverige så att allmänheten skulle få större kunskap om var och vilka fornlämningar som finns i olika områden. Det ansågs också vara ett bra sätt för RAÄ att minska antalet åverkansbrott eftersom exploateringsföretag direkt skulle kunna se vilka kända fornlämningar som finns i deras intresseområden och också med hjälp av fornminnesregistret kunna undvika att skada dessa. Ett problem var dock att man inte undantagit fyndplatser av föremål av ädelmetall i bl.a. de gotländska åkrarna (Hellqvist & Östergren 2011:4). Det gjorde att många fruktade att informationen, som är bra för vissa grupper (t.ex. jordbrukare och exploatörer) skulle kunna användas i annat syfte av andra (plundrare). Plundrare kunde gå in via Fornsök och få koordinater för var man tidigare hittat förhistoriska skatter av ädelmetall. I åkrar kan skatter ha spridits ut mycket under årens lopp vilket gör att en anläggning måste besökas flera gånger genom efterundersökningar för att man ska kunna hitta allt material (t.ex. alla mynt i en skatt). Om man får koordinater för var man historiskt hittat många skatter, kan man anta att det kan finnas fler i samma område. På Gotland såg man en ökning i antal anmälningar till länsstyrelsen och polismyndigheten på grund av plundring just 2008 jämfört med tidigare år (Hellqvist & Östergren 2011 bilaga 2). RAÄ menade dock att det är deras skyldighet att öka kunskapen hos allmänheten även om det förde med sig nackdelar. En annan aspekt är att ju mer kunskap allmänheten får ju mer skyddade blir fornlämningarna t.ex. mot åverkansbrott. Ett möte mellan de berörda parterna ledde till att länsstyrelsen på Gotland fick finansiering till projektet *Ett plundrat kulturarv*. Länsstyrelsen på Gotland menar att brotten underlättas av lättillgänglig information om fyndplatser och fasta fornlämningar i kombination med ny teknik som GPS (där man kan spara koordinater för att hitta specifika platser) tillsammans med metallsökare som underlättar för den som söker värdefulla metallfynd så som mynt. Detta gör det lätt för plundrare att utföra plundringen utan att bli sedd. En

bit historia går förlorad vid varje illegal utgrävning för utan sin kontext blir fyndens bidrag till ny kunskap begränsad (Källman m.fl. 2007:22). Efter att plundrarna avsökt en anläggning med metallsökare så jobbar de snabbt med att få ut materialet via olika kanaler, t.ex. genom auktionshus, till samlare eller behåller dem själva (Kenneth Jonsson muntligen). Idag finns en stor andel förhistoriska föremål som säljs med bristfällig proveniens vilket kan vara ett tydligt tecken på att föremålen kan komma från illegala utgrävningar eller stölder (Källman m.fl.2007:20).

De svenska bestämmelserna om metallsökare är unika internationellt. All sökning med metalldetektor är förbjuden för företag och privatpersoner, såvida man inte får dispens utfärdad av länsstyrelsen i det län man söker tillstånd för. Till skillnad från t.ex. England där det är upp till markägarna att ge tillstånd utom på kända fornlämningar (Källman m.fl. 2007:20). Den största andelen av plundringen sker med hjälp av just metalldetektorn. Det kan man se utifrån de fällande domar som dömts på framförallt Gotland. Det betyder dock inte att alla som vill gå med metalldetektorer är potentiella plundrare. Många privatpersoner söker tillstånd från länsstyrelsen för att t.ex. leta efter egna borttappade föremål av metall så som ringar, nycklar, spikar m.m. på den egna tomten eller på en annan begränsad plats. Vissa söker också tillstånd i hobbysyfte för att leta efter borttappade mynt eller andra metallfynd som inte behöver vara fornfynd. Även yrkesverksamma kan söka tillstånd exempelvis om man letar efter ledningar av metall i jorden.

1.7 Källkritik och diskussion

När man arbetar med ett ämne som plundring, dess utförande och dess konsekvenser så pratar man om ett brott som framförallt sker under ytan. Få plundrare har blivit tagna på bar gärning gående med metallsökare ute i landskapet. Det har inträffat, men det är få fall (bl.a. på Gotland under 1980-talet). Ofta ser man enbart resultaten av plundring när man upptäcker spår i marken (fotsår eller gropar) eller vid efterundersökningar på fyndplatser av ädelmetall, där man i de områden som är utpekade i FMIS hittar få fynd, medan man i områdena runt omkring hittar betydligt fler. Eftersom det är omöjligt att säga hur stor plundringsverksamheten faktiskt är, då mörkertalet troligtvis är stort, måste man vara extra vaksam med de källor man läser och refererar till kring ämnet. I ett ämne där fakta är bristfällig och där det finns en benägenhet att gå mer på känsla istället för att argumentera väl för sin sak anser jag att det är viktigt att kunna argumentera väl för vad man tror på, men också att kunna se både för och nackdelar med andras idéer. Plundring är inte lika med de fall som anmäls utan problemet är större än så. Eftersom jag kommer att stödja mina argument för hur plundringen utförs på ett specifikt fall (Gandarvefallet) så vet vi inte med säkerhet att det är så som plundrare generellt arbetar. Däremot är Gandarvefallet ett så pass väldokumenterat fall att det ändå är en bra utgångspunkt och exemplifiering för att lyfta fram dess genomförande som troligt även i andra fall. Det som är speciellt med Gandarvefallet är att vi har hela processen dokumenterad. Tack vare efterundersökningar på framförallt Gotland, men även i Kalmar län har man kunnat se tydliga spår av plundringar. I Skåne dömdes så sent som 2011 en person till böter för att ha gått och letat efter mynt med metallsökare vid Falsterbo kyrka.

2. Historik

2.1 Definitioner av materialet

För att man som utomstående ska kunna följa med i uppsatsens olika delar finns det viss information om materialet som man måste ha en förståelse för. Därför kommer jag kort beskriva vissa termer och visst material mer ingående här.

2.1.1 Skattfyndsmaterial

När man arbetar med ett numismatiskt material har en skatt betydelsen av när man har hittat fler än

ett mynt i samma fynd alltså flera tillsammans. Hittar man ett ensamt fynd kallas det för lösfynd och hittar man flera fynd i ett avgränsat område t.ex. i en kyrka så kallas de för ett hopat fynd. I den här uppsatsen kommer jag framförallt att arbeta med fynd från romersk järnålder till vikingatid (0 – 1100-talet) med utgångspunkt från Gotland. Den avgränsningen är gjord eftersom det framförallt är från den perioden som man hittat fynd av ädelmetaller i stor utsträckning, t.ex. de ca 750 vikingatida silverskatterna. På Gotland har man hittat många myntskatter av olika ursprung, präglingsorter och från olika tidsperioder, som i många fall är större och mer välbevarade än i myntens ursprungsländer (Hellqvist & Östergren 2011:4). Jag kommer nedan kort att beskriva de olika typerna av mynt som hittas på ön från perioden och som är eftersökta av plundrare på grund av deras marknadsvärde.

Romersk järnålder (0-400 e. Kr.) – romerska silverdenarer

De tidigaste myntfynden i Sverige är de romerska silverdenarer som nådde Sverige genom import under romersk järnålder troligtvis i slutet på 100-talet eller början på 200-talet e. Kr. Man tror att mynten nått Gotland i ett senare skede (troligtvis under 300-talet). Silverdenaren som ursprungligen började präglas 211/212 f.Kr. i Romarriket innehöll till en början 3,9 g silver vilket senare ändrades efter kejsaren Neros myntreform 68 e.Kr då vikten sänktes till 3,4 g och silvret legerades med koppar (Albrethsen 1982:40). År 265 e.Kr slutade man att prägla denarer men mynten fortsatte att cirkulera i Europa. De tidigaste mynt som nått Sverige (utöver någon enstaka republikansk denar) härstammar från kejsar Nero 54-68 e.Kr (Lind 2013:1). Fynd på fastlandet är i relativt bra skick medan de på Gotland är nötta efter lång cirkulation. Man har i Sverige hittat omkring 7700 mynt varav ca 6500 på Gotland. Denaren har en diameter på mellan 17-20 millimeter (Albrethsen 1982:11).

Folkvandringstid (400-550 e. Kr) – solidi

Från perioden 300 - 400 har få myntfynd gjorts i Sverige vilket kan tolkas som att det importerades få mynt under perioden. Men under folkvandringstiden (400-550 e.Kr.) importerades mellan åren 395-560 dock en stor mängd romerska guldmynt, s.k. solidi (Klang 2013:3). En solidus är ett guldmynt som började präglas efter Konstantin I:s myntreform 312 e.kr i det Romerska riket . Solidi präglas både i det enhetliga Romerska riket, Väst- och Östrom och senare i det Bysantinska riket. Myntet hade en idealvikt på 5,54 g och en diameter på ca 21 mm. I Sverige har man hittat ca 800 solidi varav 294 på Gotland. De flesta fynden på Gotland kommer från Östrom och Bysans och täcker perioden från Theodosius I:s död (395 e. Kr.) fram till Justinianus I:s död (565 e.Kr.) (Klang 2013:1). Under folkvandringstiden var det också vanligt med annat betalningsguld bl.a. i form av tenar.

Vikingatid (800-1150) – dirhem, pfennige, anglosaxiska pennies, svenska vikingatida mynt

De tre vanligaste ursprungsländerna för vikingatida silvermynt som hittats i Sverige är tyska (106.462), islamska (81.972) och engelska (44.303) (Numismatiska forskningsgruppens arkiv). Dirhem är ett arabiskt mynt som nått Sverige genom handel med Orienten via Ryssland under vikingatiden. Det är ett silvermynt som väger ca 3g. Kalifatets präglingar spreds tack vare handel till hela Europa och så även till Gotland. Araberna började prägla dirhemer när de erövrat Främre Orienten. De arabiska mynten upphör nästan helt på 950-talet. Antalet funna dirhemer i Sverige uppgår till drygt 80 000 med 2/3 funna på Gotland. Anglosaxiska pennies började importeras mot slutet av 900-talet och blir vanliga under Ethelred II (978-1016) och det är då som den stora importen börjar. De var silvermynt vägande 1- 1,5 g. Stor var också importen av engelska mynt under Knut den Stores regering (1016-1035) som pågick fram till början av 1100-talet. Gotland var viktigt som transitområde och under perioden importerades också stora mängder tyska silvermynt (pfennige) till Gotland. Inhemsk mynt börjar präglas i Sverige ca 995-1030/35 under kungarna

Olof Skötkonung och Anund Jakob i Sigtuna efter anglosaxisk förebild. De hade dock en mycket liten betydelse för myntcirkulationen på Gotland utan är mer spridd i framförallt Mälardalen med Sigtuna som bas (Jonsson 2000:419).

2.1.2 *Metalldetektorn*

”En metalldetektor är ett batteridrivet, elektromagnetiskt instrument där man med hjälp av växelström skapar ett elektromagnetiskt fält i jordytan under sökarplattan. När ett metallföremål förs i närheten av sökplattan störs magnetfältet och metalldetektorn ger utslag genom en ljudsignal” (Östergren 1989:20). Det finns en mängd olika typer av metallsökare som är konstruerade för olika ändamål varav de flesta för yrkesbruk. Metallsökare kan användas vid arkeologiska undersökningar, mineralundersökningar, av militär och polismyndigheten samt för att hitta rör i marken m.m. Men det finns modeller som fungerar bra för att leta efter fornyfynd. I Sverige är lagstiftningen utformad så att det är förbjudet att använda metalldetektorer utan tillstånd utfärdat av länsstyrelsen (Kulturminneslagen kap 2 1988:950). Det är dock tillåtet att köpa metalldetektorerna utan tillstånd. Det finns många återförsäljare av metalldetektorer i Sverige både i butik och på internet. Enligt Riksantikvarieämbetet saknas det underlag för hur stor den totala marknaden för metallsökare är eller hur stor den skulle kunna bli vid en ändring av lagstiftningen. Det finns inget som säger att privatpersoner som köper metalldetektorer skulle vara potentiella plundrare, men metalldetektorn är som jag tidigare nämnt även ett plundrarnas verktyg. Metalldetektorn har funnits sedan 1970-talet och har idag blivit mer och mer avancerade, men fortfarande täcker inte metalldetektorn hela plöjningslagret. Det är därför som en lokal med små föremål som enskilda mynt inte går att tömma vid ett besök på brottsplatsen, utan man tvingas återkomma ett antal gånger tills platsen är tom.

2.1.3 *Definitioner*

T.p.q (Terminus post quem): Den tidigaste tidpunkt efter det att ett fynd kan vara nedlagt, med andra ord ett fynds yngsta mynts första möjliga präglingsår.

Lokal: Ett specifikt begränsat område

2.2 *Gotland som skattfyndsplats*

Gotland är som tidigare nämnt oerhört rikt på skattfynd från förhistorisk tid. Dessa skattfynd finns framförallt i de överodlade och överplöjda bebyggelse lämningarna från yngre järnålder till medeltid (Östergren 1989:244). De gotländska fynden av denarer och solidi (både lösfynd och skatter) hittar man oftast på Gotland som boplatssfynd i husgrunder som är samtida med skatterna. Varför dessa mynt framförallt hittas som boplatssfynd och vad dessa mynt representerar har många forskare avhandlat. De flesta tror idag att mynt kan vara passiva förmögenheter som legat orörda så länge att de glömts bort eller att de har gömts undan för andra individer och glömts bort av ägaren och därför blivit kvar i de gamla boplatserna (Östergren 1981:45). Gotland är en ö rik på vikingatida silverskatter, ca 750 skatter är hittade på ön och över 170 000 mynt vilket är 2/3 av alla i Sverige. Det ursprungliga antalet skatter som skulle kunna finnas deponerade på ön skulle kunna uppgå till mellan 2000-8000 (Wienberg 2000:71). De äldsta silverskatterna är daterade till mellan 800-tal – 1140-tal och mynten som kom till Gotland användes som betalningsmedel där värdet avgjordes av dess vikt (Östergren 1989:241). Silverskatterna som man hittat är jämt fördelade över hela ön fram till 1050 då silverskatterna blir färre men större och mer koncentrerade till kustsocknarna (Östergren 1989:242). Silvermynten och silverskatterna tros representera större delen av befolkningen eftersom de är så utspridda både i antal och storlek och därför inte enbart tros vara fynd från överklassen och de styrande på ön. De gotländska silverskatterna har troligen varit enskilda människors ägodelar och inte passiva familjeförmögenheter (Östergren 1989:244). Silvret grävdes ned eller gömdes på gården och kom till ön troligtvis genom handel och inte som man

tidigare trodde, genom plundring och vikingatåg eller tribuner (Östergren 1989:244). Att de grävdes ned kan ha haft flera orsaker som t.ex. krig, besparingar eller offer. De kan också representera handelskapital, råvaror, ”primitiv ekonomi” eller goda bevaringsförhållanden (Wienberg 2000:71). Det är dessa fornlämningar med skattfynd som idag befinner sig i åkermark som är mest utsatta för risken att skadas på grund av både plundring och åverkansbrott.

2.3 Forskningshistorik kring plundring på Gotland

Att beröra en plundringshistorik kring skattfyndplatser är inte lätt. Det är ofta mycket svårt att upptäcka både plundringar och plundrade platser om inte länsstyrelsen, länsmuseum och myndighetsantikvarier kontinuerligt gör efterundersökningar på fornlämningar inom deras ansvarsområden. Skattfyndplatser blir också extra svåra att skydda då dessa platser oftast är gamla bosättningsområden vilka idag t.ex. ligger i åkermark som brukas av jordägarna och därför sällan kan utforskas ordentligt (Östergren 1989:241). Därför kan problemet med plundringar vara större än vad som är allmänt känt. Men plundringar har i någon utsträckning troligtvis alltid funnits. Det har historiskt alltid varit på modet att samla fornsaker vilket i sin tur gjort att det varit lönsamt att hitta och sälja dessa. Gotland kan vara extra utsatt eftersom ön är känd för sina många skattfynd. Eftersom Gotland varit ett internationellt rikt handelscentrum från folkvandringstiden t.o.m. medeltiden så har många utländska föremål hittats, i många fall fler än i föremålets ursprungsländer. Därigenom har Gotland ett kulturarv av internationell betydelse med sina 170 000 vikingatida silvermynt från Kalifatet, Tyskland och England. Det gjorde i sin tur att vi i Sverige relativt tidigt förstod vikten av att vårda och bevara fornlämningar och deras närområden genom den första fornminneslagen som kom 1666 (Källman m.fl. 2007:13). Men det riktiga hotet mot våra fornlämningar kom på 1970-talet då metalldetektorn kom i allmänt bruk (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 2). Metalldetektorn var relativt lätthanterlig, lättillgänglig (med flertalet återförsäljare) och billig. Nöjet var att man med hjälp av metalldetektorerna kunde hobbyleta föremål av metall som sen kunde säljas vidare. Vissa modeller blev också direkt så pass avancerade att man kunde koppla bort sökandet efter järn och sämre metaller och framförallt leta efter ädelmetaller. Detektorerna var gjorda för skattletning och är idag ofta försedda med detaljer som underlättar sökandet i t.ex. mörker (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 2). Det illegala sökandet i fornlämningsområden med metalldetektorer har bidragit till att handeln med antikviteter i dag är den näst största illegala marknaden i världen efter droger och vapen (Mandergrehn 2013:5). Marknaden har också kunnat spridas internationellt tack vare internet där plundrare kan lägga ut sina fynd på auktionssidor (antikhandlare, mynthandlare och försäljningssidor). Få personer har tidigare skrivit en forskningshistorik kring plundringsproblematiken på Gotland så därför bygger min text i stora drag på Hellqvist och Östergrens text *Ett plundrat kulturarv* bilaga 2. På Gotland såg man tidigt det stora problemet med plundring och har sedan 1977 genom RAGU (Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar) arbetat med Skattfyndsprojektet för att förhindra plundring och motverka den (Majvor Östergren muntligen). Man var ute i fält, träffade markägare, och såg spår efter plundringarna vilket gjorde att man såg plundringens omfattning och utbredning. På 1980-talet kom också många turister till ön med metalldetektorer för att hobbyleta föremål. Man gick på kända skattfyndsplatser, husgrunder, boplatsoområden och gravar (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 2). Gotlands fornlämningar var hotade. Man fridlyste alla gamla fornlämningar och arbetade hårt för att skapa ett licenskrav på användning av metalldetektor. 1 juli 1985 antog riksdagen, efter en arkeologikutredning tillsatt av regeringen, en proposition som gjorde att det blev förbjudet att utan särskilt tillstånd medföra metalldetektor till fasta fornlämningar liksom till områden där inlöseningspliktiga fornfynd påträffats (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 2). Gotlands län blev på grund av sin särställning som geografisk område med spridning av fyndplatser över hela ön helt förbjudet att nyttja metalldetektering utan tillstånd. Man införde också en enhetlig straffskala med böter eller fängelse upp till sex månader för brott mot Fornminneslagen (idag KML). Detta möjliggjorde t.ex. möjlighet till husrannsakingar vid misstanke om plundring. Det krävdes dock inget tillstånd för yrkesmässig användning t.ex. för polismyndighet, rörfirmor m.m.

År 1989 var året då ännu en stor plundringsvåg nådde Gotland. Man upptäckte i maj/juni flera plundrade fornlämningsområden i plöjd mark och på gravfält och efter undersökningar kom man fram till slutsatsen att det var engelska ligor som härjade på ön. Man hade missat dem det första året men trodde att skulle återkomma på hösten eftersom de hade varit så lyckosamma. När hösten kom så var hela Gotland redo att sluta upp bakom antikvariska myndigheter och polis för att ta fast dem. Polisen kunde göra husrannsakingar i engelsmännens bilar tack vare tips från en engagerad allmänhet vilket gjorde att de tre grupper man hade haft under uppsikt lämnade ön. Senare hittade man metallsökare, spadar och stövlar i skogen som man kunde hänföra till en av grupperna och som grävts ned för att de inte skulle åka fast (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 2). Det visade sig senare när man fått fram namn på personerna att de var kända plundrare av fornlämningar i Storbritannien och som där även suttit i fängelse p.g.a. plundring. Det visade sig också att plundrarna tidigare gått på fornlämningar på Öland innan man nått Gotland men när RAGU larmat Länsstyrelsen i Kalmar hade de ingen aning om detta. Men när undersökningar i länet gjordes påträffades plundringsspår i form av igenfyllda gropar (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 2). Engelsmännen blev dock aldrig anhållna i Sverige, men det blev däremot flera andra personer de påföljande åren. Fyra personer blev anhållna, först en svensk och en engelsman som häktades när de var på väg att lämna Gotland efter plundring. De dömdes senare till fängelse vilket också blev fallet för två tyskar som 1991 blev ertappade av en privatperson när de illegalt gick på fornlämningar med metallsökare.

År 1991 fick vi nästa stora lagändring som gjorde att man i hela Sverige blev tvungen att få ett speciellt tillstånd utfärdat för att få bruka metalldetektorer (kulturminneslagen kap 2). Dessutom införde man en ny brottsrubricering, ”Grovt fornminnesbrott” som kan leda till upp till fyra års fängelse. Under 2000-talet sägs dock plundringen ha ökat och plundrarna sägs ha blivit mer professionella (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 2). De jobbade nattetid och tillsammans med mer avancerade detektorer var de nästan omöjliga att upptäcka. Spåren av plundrarna försvinner också vid regn eller plöjning och kontinuerliga efterundersökningar är ända sättet att komma åt plundrarna. När också plundrarna har fått det lättare att hitta till skattfyndsplatserna tack vare Fornminnesregistrets (FMIS) digitalisering och publicering för allmänheten 2008, så kan plundrarna med detektorer och GPS lätt hitta till fyndrika platser. Eftersom det också idag är lättare för plundrarna att sälja föremålen vidare (tack vara t.ex. internetauktioner) så blir arbetet svårare för antikvariska myndigheter och polis. 2008 polisanmälades t.ex. nio fall av plundring till polismyndigheterna på Gotland men ingen åkte fast (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 2). På Gotland förstod man vikten av att jobba aktivt för att motarbeta plundringen. Detta resulterade i att Länsstyrelsen mellan 2009-2011 på Gotland, med ekonomiska bidrag från RAÄ, genomförde ett projekt kallat *Ett plundrat kulturarv* som skulle bli en modell för hela Sverige för hur man skulle jobba för att motverka plundring. Projektet får anses mycket framgångsrikt då man också helt oväntat, tack vare efterundersökningar av fyndplatser och ren tur, hittade fyndmaterial från plundringar på en försäljningssida. Detta gjorde att man lyckades gripa fyra personer för plundring som senare dömdes både i tingsrätten och hovrätten (Mandergrehn 2013:21). I min uppsats kommer jag att fördjupa mig i och dokumentera hur man på Gotland arbetar kring plundringen och hur utbrett problemet faktiskt är där.

2.3 Projektet *Ett plundrat kulturarv*

Länsstyrelsen på Gotland tog hösten 2008 initiativ med ekonomiskt stöd från RAÄ till ett treårigt projekt som fick namnet *Ett plundrat kulturarv* där man mellan 2009-2011 utredde hur stort problemet med plundringen var på ön. Majvor Östergren, arkeolog och verksam på Gotland hade redan sedan tidigare undersökt fornlämningar för att bl.a. se hur skattfyndslokaler klarade sig från plundring i skattfyndsprojektet som startade 1977. Projektet hade också som syfte att stå som modell för hur man kan gå tillväga och arbeta kring plundring på regional nivå och därför skulle

projektet på Gotland stå som modell för övriga län i Sverige. Projektets andra syften var att sprida information till allmänheten och andra myndigheter om problemet, att utreda omfattningen av plundringsverksamheten och att ge en uppfattning om bevarandeförhållandena och mängden av fornlämningar på de gotländska åkrarna (Hellqvist & Östergren 2011:5). Större delen av projektets budget satsades på arkeologiska efterundersökningar av 120 fornlämningar med fyndplatser för föremål av ädelmetall vilket man ansåg vara de mest hotade av plundring (Hellqvist & Östergren 2011:5). Sammanlagt undersöktes 70 platser med fornlämningar i form av fyndplatser. Troligtvis rörde det sig om 10 % av alla kända fyndplatser av ädelmetall på Gotland. Det visade sig att av fornlämningarna var 32 av 70 mer eller mindre säkert plundrade. Anledningar till att man bedömde att lokalerna hade plundrats var att arkeologerna sett spår på platserna eller att de fornminnesmarkerade områdena i FMIS var helt tomma på metallföremål när man undersökte dem. Bönder och markägare kunde i vissa fall berätta om iakttagelser som de aldrig rapporterat till någon kulturmiljömyndighet eller polis. Undersökningarna av fornlämningarna gjordes med hjälp av metalldetektor och totalt tillvaratogs 6519 föremål undersökningarna. 2941 av silver (mest mynt), koppar, brons och en del guld. Man hittade 10 nya vikingatida silverskatter, tre nya skattfynd med denarer plus enstaka denarer i andra fall (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 7). Projektet måste anses ha varit framgångsrikt eftersom man har fick en betydligt mer komplett bild av järnålderns bosättningar som i huvudsak ligger i överplöjd åkermark (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 7). Antalet överplöjda fornlämningar är också mycket större än vad man tidigare trott, framförallt boplatser från äldre och yngre järnålder. Utbredningen i landskapet är också större än vad som anges i FMIS och många platser var också felutmärkta i Fornsök vilket som man påpekade är en fördel för skyddet av dessa platser mot plundring men självklart en stor nackdel ur ett vetenskapligt och ur kulturmiljösynpunkt. Men det var inte bara i inventeringssynpunkt som projektet blev en framgång utan tack vare de efterundersökningar som gjordes så lyckades man hitta spår efter en plundring i Alva Gandrarve 1:2 (RAÄ 90:1). Spåren av plundringen var alldeles färska vilket vittnade om att plundrarna bara varit där högst några dagar innan projektteamet kom dit. Plundringen polisanmälades och tack vare flera turliga händelser kunde man gripa fyra personer för plundringen vid Gandrarve och två andra lokaler på Gotland. (Mer om plundringen i avsnitt 4). ”Utan projektet hade aldrig Gandrarveplundringen upptäckts eftersom inga arkeologer hade undersökt brottsplatsen. Inget bevismaterial hade säkrats, inga personer hade kopplats till brottet och inget åtal hade väckts” (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 7).

2.4 Gotland och övriga Sverige

Tidigare trodde man att plundringar av skattfyndplatser var ett typiskt gotländskt fenomen eftersom skattfynden är så pass många och rika på ön. Men troligtvis är plundringen ett problem även i andra län. 2010 startade ett likartat projekt efter den gotländska modellen i Kalmar län och då framförallt med efterundersökningar av skattfyndplatser på Öland. Till länsstyrelsens förskräckelse upptäckte man då tidigare okända plundringar (Kenneth Jonsson muntligen). Innan man inledde projektet trodde man inte att plundring var något större problem i länet. Tolv andra län utöver Gotland (*Fig. 1*) blev därför tillfrågade hur de arbetar med att motverka plundringen i respektive län och om de följt Gotlands exempel. Jag frågade också hur de behandlar ansökningar om tillstånd från privatpersoner att använda metalldetektor. Länen valdes ut för att de ligger i ett område med många fornlämningar och för att de liksom på Gotland gjorts skattfynd i dessa. Man skriver i projektet *Ett plundrat kulturarv* om vikten av att de 21 länsstyrelser som vi har i Sverige hanterar tillståndsprövning på ett likartat sätt så det inte blir lätt att få tillstånd i ett län medan det är svårare i andra. Man behöver en central styrning eller i alla fall klarare riktlinjer om hur man ska bevilja tillstånden (Hellqvist & Östergren 2011:17).

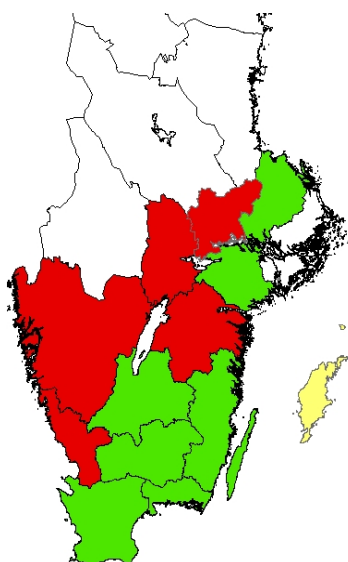

Fig. 1 Karta som visar Gotland i gult samt de län som enkätundersökningen skickades till. Länen i grönt besvarade enkäten. De rödfärgade länen svarade inte på enkäten.

Sju av de tillfrågade länen besvarade enkäten och dessa var Uppsala, Södermanland, Kalmar, Jönköping, Kronobergs, Blekinge och Skåne län. Svaren på enkäten blev vitt spridda. På frågan hur många förfrågningar länen får årligen om tillstånd från privatpersoner så svarade Kalmar län att de är ett av de länen som tolkar lagen hårdast och de ger inte tillstånd för hobbyletare i länet vilket de menar bl.a. märks i diskussioner på internetforum vilket kan ha spridit sig och intresserade kan ha förstått att det är hopplöst att fråga i länet. Södermanland menade däremot att de sett en ökning de senaste åren av intresserade hobbyamatörer och från att ha haft ca 5-10 ansökningar per år fick de 30 i år. Jönköping däremot påpekar att de har ca 20 hobbysökare som återkommande söker tillstånd i länet. Skåne hade flest ansökningar från privatpersoner i enkäten. Av de 118 ansökningar som inkom 2013 var endast 10 av dessa ansökningar från olika institutioner för t.ex. arkeologiska undersökningar.

Hur länsstyrelserna arbetar kring beviljandena av dessa tillstånd skiljer sig också mycket från län till län. Kalmar län menar på att de oftast kräver en antikvarisk medverkande under sökningen om de ska ge tillstånd för privatpersoner medan Jönköpings län tillåter hobbysökarna gå på badstränder och yrkesverksamma inom begränsade ytor, men ingen får gå på fornlämningstäta områden som Visingsö. Skåne uppger att man i år har två st. ansökningar som fått avslag p.g.a. att de sökande specifikt velat leta efter äldre mynt eller liknande. De övriga hjälpte länsstyrelsen till med att modifiera så att inte avslag behövde fattas. I Blekinge, som anger ett 70-tal, uppger man att man beviljar 90 % av ansökningarna.

En fråga gällde hur stor andel av de som fått tillstånd som rapporterar och lämnar in fynd, eftersom inga personer får gå på fornlämningsområden med metalldetektor. Av de tillfrågade är det bara Skåne län som fått in rapporter av sökare som hittat fornfynd, två fall med smycken från 1800-talet. Jönköpings län skriver att 100 % av sökande som hittar fornfynd rapporterar vilket är ett villkor i länet för att få tillstånd. Om de hittar fynd måste man avbryta sökandet. Blekinge län skriver att 10 % av alla med tillstånd rapporterar och lämnar in fynd. I Kalmar ska privatpersoner som får tillstånd att metallsöka återrapportera efter detektering, hur det gått och vad man hittat, men hittills så har inga föremål som är äldre än 100 år inrapporterats.

På frågan hur stort problem de olika länen anser att plundring är i respektive län går också svaren isär. Kalmar län anser att problemet är stort efter att de upptäckt flera fall av plundring i länet efter starten av det s.k. *Skattskyddsprojektet* som startade i länet 2010. När man gjorde

efterundersökningar på skattfyndplatser hittade man åtta platser som blivit plundrade (bara inom något år) vilka också åtalsanmälades. De övriga länsstyrelserna bedömer inte problemet vara så stort till att man inte vet (känner till) räckvidden av det. Uppsala län skriver t.ex. att det är möjligt att det finns ett stort mörkertal av fall medan Kronoberg län inte tror att problemet är särskilt stort. På frågan om man känner till någon som dömts för plundring med metalldetektor i respektive län är antalen väldigt låga. Av de tillfrågade länen är det bara i två fall där personer dömts för plundring med metalldetektor. Skåne har ett fall från 2011 medan Södermanland har ett fall där en person som plundrade på Gotland 2009 och åkte fast hade plundrat en lokal vid Julita gård i Södermanland i ett tidigare skede. På den sista frågan rörande hur frekvent de olika länen gör kontroller och efterundersökningar av fornlämningar i länen är svaren också olika. Blekinge län uppger att de gör kontroller i samband med andra besök och besiktningar av fornlämningar medan Kalmar län hänvisar till *skattskyddsprojektet* som startade 2010. Men utöver projekten (man hade ett tidigare på 1990-talet) så har man inga regelbundna besiktningar. Skåne gör bara kontroller på fornlämningar om man fått in anmälningar på plundringar av lokalerna. Uppsala, Jönköping, Kronoberg och Södermanland uppger att de inte gör några systematiska kontroller av olika anledningar men framförallt ekonomiska. Södermanland menar att man inte har resurser för kontroller medan Jönköping menar att man förlitar sig till allmänhetens uppmärksamhet. Det är spännande att man utifrån samma frågor kan få så olika svar från länsstyrelser som alla har till uppgift att jobba utifrån Kulturminneslagens restriktioner Kap. 2 (KML 1988:950).

3. Kulturminneslagen (KML)

3.1 Hur tillämpas lagen kring metalldetektingen

År 1666 fick Sverige sin första fornminneslag vilket gör den till en av världens äldsta fornminneslagar. Lagen bar namnet *Placat och Påbudh om Gamble Monumenter och Antiquiteter*. Lagen syftade till att lyfta fram, vårda och bevara fornlämningar, men dess främsta syfte var att framhäva 1600-talets Stormaktssverige (Källman m.fl. 2007:13). Ett register med alla fornlämningar upprättades och denna är förlagan för det fornminnesregister som RAÄ samordnar. Enligt Kulturminneslagen (KML 1988:950) är fasta fornlämningar lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomma genom äldre tiders bruk och varaktigt övergivna och över 100 år gamla. De fasta fornlämningarna finns över hela landet och kan finnas i allt från stads- skogs- och åkermark till fjällmiljöer. Fornlämningarna består av gravar, kyrkogårdar, gravfält, gamla bosättningar, byggnader m.m. Området runt fornlämningen skyddas också av bestämmelsen (Källman m.fl. 2007:13). Definitionen av ett fornfynd är ett föremål som hittats i eller vid en fornlämning och som inte har en ägare. Detta fynd tillhör staten. Om ett föremål hittas under andra omständigheter och sannolik är äldre än 100 år (ändras till 1850 1 januari 2014) tillfaller det upphittaren såvida det inte rör sig om ett fornfynd av ädelmetall (guld och silver) för då måste upphittaren först erbjuda staten att lösa in det. Är fynden ett hopat fynd (fler än ett singelfynd) har fyndet också ett lagskydd. Depåfynd (om föremålet hittats tillsammans med andra föremål) måste erbjudas staten som sedan kan avböja. Ett fornfynd måste alltid anmälas antingen till länsstyrelsen, länsmuseet, polisen, RAÄ eller kustbevakning (gällande marint kulturarv) (Källman m.fl. 2007:14).

När det gäller metallsökare så är de förbjudna att användas i hela Sverige, även om man t.ex. vill använda dem på sin egen mark. Det är dock tillåtet att inneha och till viss mån medföra metallsökare. Det är också förbjudet att använda (och medföra) metallsökare på fasta fornlämningar. För att använda metallsökare krävs det att man söker dispens hos länsstyrelsen i det län som man vill använda metalldetektorn i. Vissa myndigheter behöver inte söka dispens däribland RAÄ liksom vissa andra myndigheter som polis och militär som inte har som syfte att leta fornlämningar utan använder metallsökarna i t.ex. brottsutredningar (Källman m.fl. 2007:15). Enligt 20 § KML kan andra arkeologiska aktörer få använda metallsökare för arkeologiska undersökningar om de har länsstyrelsens tillåtelse att göra så. Arkeologiska intressen är det som styr om tillstånd ges.

Metallsökarna infördes i lagen 1985 och tillstånd krävdes för att få använda metallsökarna på fornlämningar och ett generellt nationsomfattande förbud mot metallsökare kom 1991. Detta skedde mot en bakgrund av att plundringar på Gotland under 1980-talet varit omfattande samt att tekniken kring metallsökning utvecklats och förbudet kom att gälla hela Sverige. Förbudet blev landsomfattande då man såg de stora riskerna med exempelvis plundring och därför reglerade man denna. Fritidsintresset av att hobbysöka vid fornlämningar prioriterades bort eftersom det skulle bli svårt för myndigheterna att kontrollera att tillstånd innehades av den hobbyletande personen och inte t.ex. någon som bara skrev i hans namn. Länsstyrelsens hållning har sedan dess varit restriktiv med att ge tillstånd både till privatpersoner och till yrkesutövare. Arkeologiska intressen är det som styr om tillstånd ges. Dispens kan även ges åt seriösa mineralprospektörer, t.ex. stora gruvbolag och prospekteringsbolag samt i undantagsfall markägare och andra företag.

Regleringen av metallsökare finns i Kulturminneslagen (KML 1988:950). Denna kommer dock att ändras då ändringar träder i kraft den 1 januari 2014. Lagen byter även namn till Kulturmiljölagen. Om ett lagskydd ska gälla enligt den nya regleringen ska fornlämningen vara från forna tider (innan 1850) och tillkommit genom äldre tiders bruk samt vara varaktigt övergiven (Andersson & Olsson 2013:212). Den nya lagen ska ha ett uttalat syfte att säkerställa nuvarande och framtida generationers tillgång till kulturmiljöer. Metallsökarbestämmelsen i 2 kap i KML kommer i den nya lagen att ändras så att den stämmer med EU:s regler. Förtydligandet sker även för att kulturarvet ska skyddas. Det generella förbudet mot metalldetektorer i dagens lagstiftning ersätts i den nya lagen med att ett tillstånd krävs för att använda dem (Andersson & Olsson 2013:212). I 21 § 2 kap. KML delas fornminnesbrotten in i två kategorier: fyndbrott och åverkansbrott. Till fyndbrott räknas brott som inneburit att personen olovligt tillskansat sig fynd, t.ex. genom plundring av arkeologiska fynd. Till åverkansbrott hör brott som förstör en fornlämning som t.ex. att flytta, rubba, ändra eller skada en fornlämning (Källman m.fl. 2007:12-13).

Påföljder

Påföljden av fornminnesbrott av normalgraden är böter eller fängelse i upp till 6 månader (21 § 2 kap. KML). Jag använder mig av ordet påföljd istället för straff som är missvisande eftersom man i juridiska sammanhang inte talar om straff utan att en person drabbas av en påföljd p.g.a. sitt beteende och inte straffas. Påföljden kan aktualiseras både av dolus (uppsåt) eller culpa (oaktsamhet). Om brottet bedöms som grovt och skett med uppsåtligt motiv är påföljden fängelse i högst 4 år. För att brottet ska bedömas som grovt krävs att gärningsmannen visat särskild förlagenhet, vanemässigt utförande av gärningen, använt sig av särskild utrustning eller att gärningen orsakar en stor förstörelse. Enligt 23 § Brottsbalken (BrB) är även förberedelse eller försök till grovt fornminnesbrott straffbart. Den som inte anmäler fornfynd enligt 5 §, bryter mot beslut eller föreskrifter som meddelats enligt 9 §, inte anmäler fornfynd vid en byggnadsgrävning enligt 10 § andra stycket eller bryter mot 18 § angående användande av metallsökare kan enligt 21 A § KML dömas till böter eller fängelse i upp till 6 månader.

Plundrarnas morot

Plundrarna letar främst efter mynt och äldre föremål av ädelmetaller. Detta eftersom föremålen är lätta att omsätta på t.ex. nätauktioner eller till försäljning för privatpersoner (som i Gandarvefallet) och dessa blir allt vanligare. Plundringen sker främst av fornlämningar i åkrar och ofta nattetid och ofta märks inga spår vilket gör att de sällan upptäcks. Det är även svårt att koppla ihop ett specifikt föremål med en viss fyndplats såvida inte gärningsmannen blir tagen på bar gärning.

Nuvarande praxis

De flesta som söker om dispens hos länsstyrelserna ansöker om att få använda metallsökarna för att

leta efter borttappade föremål inom ett visst område (främst badstränder och platser som använts för konserter och marknader). Vid bedömningen om dispens ska ges ser länsstyrelserna närheten till fornlämningar eller områden där man misstänker att lämningar finns (Kulturmiljöutredningen 2012:218). Mellan 2005-2008 fick länsstyrelserna in ca 150-200 förfrågningar per år. År 2010 fick man in 225 förfrågningar varav 28 blev avslagna. Från 2009 till 2010 ökade antalet tillstånd för hobbybruk från 89 till 114 tillstånd. Det gör gruppen till den enskilt största gruppen som ansökte om dispens. Dispens söktes för privatbruk och gällde främst för att använda metallsökarna på bad-, camping- och festplatser samt i undantagsfall skogsmark. År 2009 utgjorde dispensansökningar från företag, myndigheter, kommuner m.fl. 13 ansökningar medan det året efter ökat markant till 29 st. Dessa dispensansökningar gällde främst att finna kablar och ledningar vid marksaneringar, gravmarkeringar på kyrkogårdar och olika metaller på militäranläggningar. 153 privatpersoner sökte tillstånd år 2009 men endast 8 fick avslag. I alla dessa fall, förutom ett, blev utfallet sådant eftersom fornlämningar fanns i området och i det andra fallet avslogs fallet eftersom sökområdet inte var avgränsat. År 2010 inkommer 178 varav 22 av samma anledningar som år 2010 (Kulturmiljöutredningen 2012:219).

Hittelön

Enligt KML ska RAÄ besluta om hittelön och inlösningsersättning. Fyndets värde ska beräknas utifrån föremålstyp, material och föremålets skick. Fyndet kan ibland vara skadade eller bättre bevarade, bestå av ett eller flera föremål samt materialtyp spelar roll. Ofta är de fragmenterade och även råmaterial inräknas såsom gjutavfall. Andra aspekter som spelar in vid en bedömning är hur och var fyndet gjorts, fyndets värde samt upphittarens agerande. Hittelönen ges för fynd som gjorts av en tillfällighet vid eller nära en fornlämning. Hittelönen är skattefri och motsvarar en tiondel av fyndets värde. Vid andra omständigheter än vid en fornlämning ges inlösningsersättning och staten har då förköpsrätt på vissa föremål. Denna inlösningsrätt motsvarar fyndets hela värde men är skattepliktig. Om staten finner att den inte vill inlösa föremålet återlämnas det till upphittaren (<http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/fornfynd-inlosensersattning-och-hittelon/inlosensersattning-eller-hittelon-for-fornfynd/> - december 2013)

3.2 Möjliga lagändringar

I oktober 2010 yttrade EU-kommissionen att det inte var proportionsenligt att totalförbjuda metallsökare för att skydda Sveriges fornlämningar. Sveriges förbud stred mot en av EU:s fyra grundpelare, nämligen den om fri rörlighet för varor eftersom metallsökare säljs lagligen i andra medlemsländer, se art. 34 och 36 i EUF-fördraget (Kulturmiljöutredningen 2012:212). Fri rörligheten innebär att varor ska kunna cirkulera fritt inom EU och att en gemensam lagstiftning ska gälla. Dock kan EU fortfarande stoppa varor som är farliga för miljö, säkerhet och hälsa (Kulturmiljöutredningen 2012:219). EU:s utgångspunkt är med andra ord att om en vara säljs i ett medlemsland ska den fritt kunna säljas, transporteras och användas i ett annat medlemsland. Detta för att främja handeln mellan staterna. Konsekvensen av detta innebär att Sveriges bestämmelse i 18 § 2 kap. KML stred emot EU:s bestämmelser om fri rörlighet och den fria marknaden för varor och tjänster. Art 36 i EUF-fördraget förordnar dock ett undantag från art 34 och 35, om importen av varorna skulle äventyra nationella skatter av konstnärligt, historiskt eller arkeologiskt värde (Kulturmiljöutredningen 2012:220).

Den svenska regeringen menade angående EU:s bestämmelser att Sverige har ett starkt behov av att skydda vårt kulturarv genom en omfattande reglering. Sverige hänvisade till plundring och att detta orsakar oersättliga skador och att enbart skydda vissa geografiska områden inte räcker. Sverige har ovanligt många och välbevarade fornlämningar och allemansrätten ger människor fri rätt att visats i naturen. Länsstyrelserna ger ofta dispens för personer som vill söka med metalldetektering och

därför tyckte man att det inte behövdes en mindre strikt reglerad lagstiftning. Många andra medlemsländer (som Frankrike och Irland) har liknande skydd som Sverige, men det är viktigt att minnas att åtgärderna ska vara proportionerliga mot målet (Kulturmiljöutredningen 2012:212).

Innan beslutet kring hur den nya lagstiftningen skulle modifieras, så att metallsökarbestämmelsen överensstämde med EU-rätten och med de kulturpolitiska målen, kom det från RAÄ:s sida två förslag till ändringar kring metallsökarbestämmelserna. RAÄ la i maj 2011 fram en rapport med två olika lösningar på problemet som båda ansågs förenliga med EU-rätten. Det ena alternativet var att ett licenssystem skulle införas och att ansökningarna skulle ske hos länsstyrelsen. Licensen skulle gälla för ett län och vara giltig i högst ett år med möjlighet att få den förlängd. En licenshavare skulle behöva genomgå en metallsökarutbildning med fornfyndslagstiftning och viss arkeologisk utbildning. Fornfynden skulle fortfarande rapporteras till myndigheterna och dokumenteras. Inlösen eller hittelön skulle inte kunna ges till någon med licens. Detta ansåg RAÄ skulle öka effektiviteten i bevarandet och utvecklandet av kulturarvet. Det andra alternativet var att alla skulle kunna få leta efter metaller som inte räknades till fornfynd. RAÄ föredrog det första förslaget då de ansåg att det ger en bra balans mellan användning och bevarande av kulturarvet (Kulturmiljöutredningen 2012:213). Remissvaren till RAÄ:s förslag (68 st.) var av blandade karaktär och majoriteten av länsstyrelserna var kritiska. Förslaget kritiserades då det ansågs innehålla allvarliga brister och därför inte ansågs lämpat att ligga till grund för en förändrad lagstiftning (Kulturmiljöutredningen 2012:214). Många röster hördes emot fri metallsökaranvändning eftersom det ansågs förebygga plundring. Sverige har även en stor del oexploaterad mark och är glesbefolkat vilket har bidragit till att många av våra fornlämningar fortfarande finns kvar i marken. Detta stöds av FMIS databas där 1,7 miljoner fornlämningar finns registrerade och de kulturhistoriska lämningarna uppgår till 600 000 olika platser (Kulturmiljöutredningen 2012:223). Allemansrätten är ett argument för att stödja Sveriges nuvarande lagstiftning då den ger privatpersoner rätt att beträda naturmarken och med hjälp av FMIS vet de var fornlämningarna finns, vilket gör fornlämningarna lätthittade för plundrare (Kulturmiljöutredningen 2012:223). Ett tillståndsbeslut ska innehålla uppgifter om vem som söker det, ändamålet, tidsomfånget och det geografiska området. Länsstyrelserna upplyser om att tillståndet inte ger rätt att beträda mark som man annars inte har tillgång till. En tillståndssökare måste då även ha tillstånd från markägaren.

3.3 Kulturminneslagar internationellt

Eftersom den svenska lagstiftningen i kulturminneslagen har varit hårt kritiserad av såväl EU som yrkesverksamma arkeologer och hobbysökare i Sverige så kan det vara av intresse att jämföra den svenska lagstiftningen kring fornlämningar och metalldetektering med andra länders med olika lagstiftningar. Jag har valt att titta på Danmark och England. Dessa är valda eftersom de liknar Sverige geografiskt och har liksom Sverige liknande skattfyndsmaterial från de perioderna jag tittat på (romersk järnålder- vikingatid).

3.3.1 Danmark

Fynd av mynt står i Danmark under lagen kallad Danefae och är i senaste utformningen från 1989. Fynd av ädelmetaller som guld och silver och som inte ägs av någon är statens egendom (Moesgaard 1999:27). Metalldetektering har aldrig varit olagligt i Danmark men Moesgaard skriver i *The law and practice concerning coin finds in Denmark* att när metalldetektering blev mer utbredd i Danmark under 1970-talet skapade det en schism mellan yrkesverksamma arkeologer och hobbysökare. Eftersom arkeologerna var rädda att hobby sökandet skulle leda till att fornminnen skulle skadas (Moesgaard 1999:31). Med tiden har konflikterna försvunnit och Moesgaard menar att man idag istället samarbetar med hobby sökare och att många detektorister går med i föreningar som i flera fall samarbetar med de lokala museerna och att vissa detektorister får delta i arkeologiska undersökningar. Det har gjort att många hobby sökare får ta del i hur man arbetar

arkeologiskt med fyndhantering och att arbeta kontextuellt som med att dokumentera föremåls exakta fyndplats och att se till så att fynd från olika lokaler hålls isär (Moesgaard 1999:31). Det är dock förbjudet för hobbysökare att gå på fornlämningar och arkeologiska undersökningsområden samt hos landsägare måste man be om tillstånd för att gå på både i privat och på allmän mark. Personer som hittar fornfynd som mynt kan lämna in dem till ett museum (man kan lämna in föremål även till ens närmuseum) och få hittelön för de föremål som museerna önskar ha kvar. Betalningen av hittade föremål grundar sig på flera aspekter t.ex. materialvärdet eller om myntet är vanligt förekommande eller ej. Materialvärdet som är lika med metallvärdet är oftast lågt om det inte är guld. Hur sällsynt ett föremål är baseras på om det finns bevis för att föremålet är historisk viktigt. En annan aspekt som är betydelsefull är att man kan lokalisera fyndplatsen och att man i ett tidigt skede kontaktar ett museum. Man tar inte hänsyn till marknadsvärdet eftersom Danefae ska inte vara beroende av priser på den fria marknaden, vilket innebär att ibland blir belöningen högre och ibland lägre än marknadsvärdet (Moesgaard 1999:30). Belöningen är skattefri. Landägarna till mark där fynden är hittade på får bara hittelön om professionella arkeologer hittar mynt under en utgrävning vilket tar bort chansen för markägaren att själv att hitta fynden. En hobbysökare som inte rapporterar sina fynd blir straffade i enlighet med lagen. Man har räknat ut (från 2002) att 80 % av alla fynd som kommer in till staten kommer från hobbysökare. Andra inlämnare av fynd är arkeologer från utgrävningar och privatpersoner som hittat lösfynd från jordbruk, trädgårdar m.m. (Moesgaard1999:31).

I Danmark tycker många verksamma att systemet med fri hobbyletning är bra då man liksom debatten i Sverige hänvisar till att föremål slipper förstöras genom jordbruket och att museerna får in fler föremål än vad de hade fått om hobbyletning inte varit tillåtet. I Danmark får också amatörer gå på överplöjda fornlämningar i åkermark med landägarens tillstånd (Svensson 2012:207) Samtidigt nämner man också risken med plundringen (se bl.a. Moesgaard 2000:34) och (Dobat 2013:715) som menar att man inte kan vara säker på att alla fynd som hittas lämnas in till museerna liksom att privatpersoner inte går på fornlämningar. Samtidigt gör man genom sin lagstiftning det omöjligt för skyddande myndigheter att värna om dessa. För utan reglering, hur kan man då ha koll på att lagarna efterföljs? Sen är det inte alltid en positiv företeelse att museerna får in många föremål. Museerna har begränsade utrymmen i magasinerna och för många inkommande föremål kan snarare bli ett problem. Trots att föremål är sårbara i t.ex. åkermark så är det bättre att de lämnas kvar till nästkommande generationer än att ryckas från sin kontext och lämnas in (i många fall som lösfynd) till museerna vars magasin snart blir överfyllda.

3.3.2 England

Liksom i Danmark är det i England lagligt för privatpersoner att söka upp föremål med metalldetektor så länge man inte går på fornlämningsområden (Burnett 2000:82). I den engelska lagen från 1996 står det att inte alla fornfynd ska vara i statlig ägo. Utan det är helt beroende av materialet det är gjort av. Alla objekt som innehåller 10 % av någon ädelmetall som guld eller silver eller är en myntskatt (två eller fler föremål) av ädelmetall eller en grupp av 10 eller fler av mindre ädla material ska lämnas in till museerna (Burnett 2000:78). Men dessa kan avböja intresse av föremålen och då går de tillbaka till upphittaren som har full rätt att behålla föremålen eller att sälja dem vidare. Om museerna vill ha föremålen får upphittaren en hittelön som baseras på fyndens värde. Värdet avgörs av en kommitté bestående av arkeologer, jurister, mynthandlare, och metalldetektorister (Burnett 2000:78). I England där museernas magasin är överfyllda med inlämnade föremål anser man att informationen föremålen ger är viktigare än ägarskapet. Man menar att det är föremålens proveniens som är det viktiga (dock finns det enstaka ovanliga mynt som är viktiga att lägga till museisamlingarna). Därför finns det sedan ca 15 år tillbaka ett program för samverkan med civilsamhället i syfte av att uppmuntra rapporteringen av fornfynd kallad Portable Antiquities Scheme (PAS) och drivs av British Museum på uppdrag av Museums, Libraries and Archives Council (Kulturmiljöutredningen 2012:227). Programmet går ut på att privatpersoner

som hittar fynd dokumenterar dessa med detaljer om var de hittades. Det blir ett enda stort registreringsprogram med en databas där fyndkartorna blir större för varje år som går. Enligt PAS har rapporteringen av inkomna fynd ökat markant och med det kunskapen kring kulturarvet. Allmänheten (hobbysökare) deltar i både letande och dokumentationen kring påträffade föremål och får nödvändig information och utbildning i hur de ska hantera och registrera fynden (Kulturmiljöutredningen 2012:228). I England räknade man att år 2002 var antalet hobbysökare mellan 15 000- 30 000. Även i England försvarar man att privatpersoner får gå fritt med metalldetektorer (utanför fornminnesområden) med att det är det bästa skyddet mot att föremålen skadas av jordbruk. Andrew Burnett menar på att det under en 50 årsperiod (räknat t.o.m. 2002) så har 30 % av alla fornlämningar skadats av jordbruket i England (Burnett 2000:81). Men han medger också att de stora databaserna med information och den fria hobbyletningen med metallsökare gör det lättare för sk. Nighthawks (engelskt uttryck för plundrare) att nattetid söka av arkeologiska lämningar (Burnett 2000:82). Men han hävdar också att de allra flesta jobbar hederligt och är intresserade av de historiska värdena. Ett annat problem som han nämner är hobbysökarna som kanske inte studerat arkeologi eller historia och därmed inte vet hur man ska förhålla sig till ett arkeologiskt fyndmaterial på ett korrekt vetenskapligt sätt. Men Burnett menar också att många hobbysökare är fullt kapabla till detta eftersom många årligen får vara med vid arkeologiska utgrävningar och med hjälp och handledning fått information om hur man ska förhålla sig (Burnett 2000:83). Frågan är vad som är det viktigaste: stora mängder fynd till museerna med en databas med alla fynd för forskare och allmänhet och skyddande mot känsliga föremål i åkermark eller en eventuell plundringsrisk och dåligt utförande från hobbysökarnas sida?

4. Rättegång gällande plundring på Gotland

4.1 Gandarvefallet

Lagen om grovt fornminnesbrott infördes 1991 i svensk lag och kan ge upp till 4 års fängelse (Kulturminneslagen 1988:950). Sedan lagen instiftades hade ingen person dömts för plundring med metalldetektor fram till 2011 (Mandergrehn 2013:21). Detta på grund av att brotten ofta sker under ytan och att det är svårt att ställa någon till svars för brottet om inte bevisningen mot dem är stark. Men tack vare projektet *Ett plundrat kulturarv* så lyckades man ställa fyra personer inför rätta i Visby tingsrätt. Det är tack vare Gandarvefallet som vi lärt oss mycket mer om hur en plundring går till.

25 oktober 2009 inledde arkeologer från projektet en efterundersökning av en förhistorisk boplats i åkermark i Gandarve på Gotland. När man kom dit märkte man spår efter en plundring som troligtvis avslutats bara en kort tid innan arkeologerna var på plats (Hellqvist & Östergren 2011:8). Man hittade ca 200 igenfyllda gropar i marken och när man gick med metalldetektor i åkerns centrum hittade man i princip inga mynt medan man över hela anläggningen hittar 116 vikingatida silvermynt och större delen av ett krucifix daterat till mitten av 1000-talet (Hellqvist & Östergren 2011:8). Man anmäler brottet till polis den 26:e oktober som inleder en utredning. Av en slump får man vetskapen om att den resterande delen av krucifixet är till försäljning till en privatperson vilket gör att det står utom alla rimliga tvivel att säljaren säljer föremål från den plundrade anläggningen. Den 3:e november anhölls tre personer för plundringen som senare häktades. Polisen gjorde husrannsakingar både på Gotland och på fastlandet vilket ledde till att man hittade 1200 vikingatida silvermynt samt förhistoriska föremål av silver, koppar och blylegering. En av personerna erkände att han plundrat fornlämningen vid Gandarve och att de påträffat en silverskatt i åkern som var sönderplöjd och som inte var känd eller registrerad i FMIS. En viktig del i utredningen var att man i det beslagtagna materialet hittade mynt utöver myntskatten, metallsökare och GPS:er. Det var också just i en av GPS:erna som man hittade spår av var plundrarna letat och hur länge de avsökt olika platser. Man kunde se att de plundrat platserna på natten och avsökt vissa områden i flera timmar innan de åkt till sin bostad. Länsstyrelsen hittade spår av plundring på 19

platser varav enbart tre kom att ingå i åtalet eftersom endast de hade tillräckliga bevis för att åtal skulle kunna väckas (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 5). I augusti 2010 var polisundersökningen klar och den 8:e december samma år lämnade åklagaren in sitt åtal gällande 5 personer till Gotlands tingsrätt. Utöver de tre personer som utförde plundringen åtalades också den personen som köpt krucifixet och sedan förmedlat det vidare samt en annan person som plundrat en fornlämning vid Julita gård tillsammans med en av de huvudmisstänkta. Åtalet gällde tre plundrade fornlämningar nämligen fornlämningarna Alva Gandrarve 1:2 (RAÄ 90:1), Gerum Högvalds 1:2 (RAÄ 9:5) och Othem Ytings 1:54 respektive 1:44 (RAÄ157:1 och 150:1) (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 5).

Domen (B 1115-09) blev att två personer dömdes till fängelse i tio månader för grovt fornminnesbrott, fornminnesbrott och förberedande för grovt fornminnesbrott medan den tredje personen dömdes till ett år för grovt fornminnesbrott och förberedande till grovt fornminnesbrott (Mandergrehn 2013:20). En fjärde person dömdes till dagsböter för fornminnesbrott (Mandergrehn 2013:30). Personen som köpt krucifixet frikändes. Tingsrätten ansåg att straffet skulle vara högt (grovt fornminnesbrott) eftersom kulturella världen förstördes och att man plundrat platserna med avancerad teknik (metallsökare och GPS:er) där man t.ex. kan utskilja ädelmetaller som guld och silver från andra metaller som är mindre värdefulla. Man tog särskild hänsyn till att plundringen skedde just på Gotland som är känt för sina skattfynd och att föremålen var herrelösa och oskyddade och att man tidigare hittat silverskatter bara 30 m ifrån platsen i Gandrarve. Man ansåg också att man var tvungen att ta hänsyn till det ekonomiska värdet av föremålen, att plundringen hade ett tydligt vinstsyfte (vilket visades på att föremål direkt lades ut i olika försäljningskanaler) och att materialet som plundrades uppgick till ett värde av närmare en miljon kronor (Mandergrehn 2013:21). Domen överklagades till Svea hovrätt där straffen skärptes för alla tre personer eftersom hovrätten hade en strängare syn på straffmätningen. Domen (B 5756-11) gav två personer höjt straff från 10 månaders fängelse till 1 år och 2 månader medan den tredje personen fick straffet höjt från 1 år till 1 år och 6 månader.

Domen var unik då det var det första fall där åklagaren yrkade på grovt fornminnesbrott och att både tingsrätten och hovrätten också tilldelade dem det straffet sedan lagen inrättades 1991. Jag tror liksom Hellqvist och Östergren att straffsatsen är bra eftersom fängelsestraff för plundring nog kan ha en brottsavhållande effekt på ev. plundrare (Hellqvist & Östergren 2011: bilaga 6). Fram till detta fall var det relativt riskfritt för plundrare att plundra skattfyndplatser för att möjligheten att bli upptäckta vid plundring nattetid med dagens tekniska resurser och fyndplatsernas geografiska lägen i landsbygden är små. De tekniska hjälpmedlen gör att man kan söka av en lokal relativt snabbt och effektivt. Därför tror jag det är viktigt att eventuella plundrare ser att om de skulle upptäckas riskerar de ett kännbart straff.

4.2 Plundrarnas tillvägagångssätt och utförande

Det är svårt att tala generellt om hur plundrare arbetar eftersom man oftast bara ser spåren efter dem på fornlämningar som varit utsatta för plundring. Gropar efter en grävning eller fotspår ser man bara om lokalen plundrats ganska nyligen. Vid nästa regn eller plogning (vid plundring i åkermark) kan spåren vara borta. För att kunna se om en fornlämning blivit plundrad på skatter krävs det att man gör efterundersökningar på fyndplatser med metalldetektor. Den information som jag framförallt använder mig av kommer från uppgifter om utförandet i plundringen vid de tre lokalerna på Gotland: Alva Gandrarve 1:2 (RAÄ 90:1), Gerum Högvalds 1:2 (RAÄ 9:5) och Othem Ytings 1:54 respektive 1:44 som skedde i oktober 2009 (RAÄ 157:1 och 150:1). Man misstänker brott som plundringar när man kommer till en fornlämning med tydliga spår som att det finns hål i marken eller att förhistoriska mynt och skatter bjuds ut till försäljning (Källman m.fl. 2007:49). Enligt svensk lag är fornfynd som är hittade utanför fornminnesområden och inte består av depå eller skattfynd upphittarens, men mynt av ädelmetall och skatter tillhör staten om de är över hundra år gamla (KML kap. 2 1988:950). Men om föremålen tillhör en ”gammal samling” (en samling som är

äldre än lagen från 1988) så har man själv äganderätt på den även om det är föremål av ädelmetall. Därför är det svårt att veta om mynt som är till försäljning är plundrade eller kommer från en äldre samling. I dessa fall blir föremålets proveniens viktig men tyvärr så är den sällan känd eller efterfrågas för sällan.

För att kunna besvara frågan om hur plundrarna går till väga kan man titta på det material utöver de ca 1200 vikingatida silvermynten som beslagtogs vid husrannsakingar mot de misstänkta plundrarna i fastigheter både på Gotland och på fastlandet. Man beslagtogs metallsökare, spadar, stövlar, overaller, GPS:er och kartotek med information från FMIS. De använde också en specialpreparerad bil där man avskärmade all belysning på bilen för att förhindra att bli upptäckta vid plundringen (Mandergrehn 2013:20). Det beslagtagna materialet visar att plundrarna inte är amatörer som av en slump börjat plundra, utan snarare att plundrarna är väldigt professionella i hur de arbetar. Självklart kan man inte basera den teorin på ett exempel, men min teori stödjer sig även på de stora pengar som går att tjäna på plundring vilket talar för det. Plundrarna hade förberett sig med dokumentation och kartor över platserna de gick på och den information de fått via FMIS (vilket sedan 2008 finns för allmänheten på RAÄ:s hemsida). Tidigare fanns koordinater och information om skattfyndplatser på FMIS för allmänheten men dessa är borttagna nu (Andersson & Olsson 2013:213). Dock så är det fortfarande möjligt att hitta information om dessa platser på andra sätt och sökningar (Kenneth Jonsson muntligen). Jag kommer dock inte av förklarliga skäl gå in djupare på det i uppsatsen.

Under de senaste åren har det pågått en debatt om huruvida uppgifterna om skattfynden ska gå att se via FMIS eller inte. Riksantikvarie Lars Armrén uttalade sig på RAÄ:s hemsida där han menade att om man tar bort informationen om var man kan hitta skattfynd så skadar det den stora mängd människor som kan ha användning av uppgifterna t.ex. jordbrukare så att de inte skadar dessa skatter om de ligger i åkrarna eller en intresserad allmänhet. Han menar att priset att betala för att eventuella plundrare inte ska komma åt informationen är stort, också med tanke på att plundrare säkerligen kan tillförska sig informationen på andra sätt om de behöver den t.ex. genom att gå till äldre kartor och arkiv (www.raa.se/oppnen-information-och-skattplundring/ -december 2013). Visst kan man delvis hålla med om detta, men samtidigt förstår jag inte vad allmänheten tjänar på att veta skattfyndplatserns exakta koordinater. Självklart ska landsägare och jordbrukare kunna se (genom FMIS) vilka kända fornlämningar de har på sin mark för att kunna skydda dessa. Men varför ska de exakta koordinaterna ges till allmänheten? Skulle det inte vara bättre att allmänheten får veta att man t.ex. i en specifik åker har man tidigare hittat mynt av ädelmetall eller skatter men att de som berörs (t.ex. landsägarna) kan få ut specifika koordinater om de vill så att de inte omedvetet råkar skada dessa. När det finns bevis för att plundrare använder sig av FMIS så kan jag tycka att det blir att negligera problematiken kring brottet att göra den känsliga informationen helt öppen för allmänheten.

4.3 Vilket material plundrarna går efter och varför

Den absolut främsta anledningen till plundring av skattfynd är att plundrarna vill tillägna sig föremålen för vidareförsäljning eller att lägga fynden i egna samlingar (Källman m.fl. 2007:45). Mandergrehn skriver bland annat att handeln med antikviteter är den största illegala handeln efter handeln med narkotika och vapen (Mandergrehn 2012:5). På grund av att det finns stora pengar att tjäna genom brottsligheten vilket gör att människor lockas dit. Många fornlämningar ligger också oskyddade i landskapet med långt till bebyggelse vilket gör att få lägger märke till brottsligheten. De överodlade fornlämningarna i åkermark ligger ofta närmre bebyggelsen än gravfält men det är ändå svårt att upptäcka plundringen av dem (Källman m.fl. 2007:45). Ett av de största problemen är att få som upptäcker spår av eventuell plundring, som gropar i åkern, anmäler dessa till polismyndigheten och om en anmälning görs så är det få fall som inte blir avskrivna för bland annat

bristande bevisning (Källman m.fl. 2007:42).

I Gandarve i Alva Socken på Gotland plundrade år 2009 personer en skatt som de hittade på en åker. De dömdes senare för brottet både i tingsrätten och hovrätten. Plundringen skedde på en åker som kallas för silveråker. Detta kallas den eftersom man tidigare har hittat tre fyndplatser för silverskatter från äldre järnålder och vikingatid på platsen. Bara 30 m från den plats som plundrarna hittade en sedan tidigare okänd silverskatt 2009 hittade man på 1950-talet en silverskatt (RAÄ 90) (Hellqvist & Östergren 2011:8). När arkeologerna efterundersökte platsen kort efter att plundrarna varit där hittade man som tidigare nämnt få mynt kring de ca 200 igenfyllda och tätt liggande groparna i centrumet för skatten. Det var uppenbart att plundrarna hittat en silverskatt som plöjts upp av plöjning på åkern och spridits ut på fältet. Totalt hittade man vid efterundersökningen 116 vikingatida silvermynt, sex mindre bitsilver samt huvuddelen av ett krucifix. Allt daterat till mitten av 1000-talet. Den lyckosamma jakten efter plundrarna lyckades tack vare krucifixet eftersom plundrarna började sälja av materialet direkt och försökte sälja delen av krucifixet som saknades vid efterundersökningen till en privatperson tillsammans med bitsilver. Privatpersonen blev misstänksam och kontaktade därför sakkunnig personal. Därigenom kunde man försäkra sig om att materialet kom från plundringen i Gandarve och polisen kontaktades och husrannsakingar gjordes. En person erkände plundringen efter några veckor vilket gjorde att större delen av de stulna mynten återbördas till Gotland, vilket var ca 1200 mynt (Hellqvist & Östergren 2011:8).

5. Efterundersökningar på kända skattfyndsplatser

Skattfyndsplatserna på Gotland är vida spridda över hela ön. Skattfyndsplatser finns idag ofta att finna i nutida åkermark där de både är ett lätt byte för mekaniska maskiner som plogar och plundrare. Fornlämningarna i åkermark är från äldre och yngre järnålder men mest från vikingatid. Dessa fornlämningar i åkermark har ofta ett väldigt rikt fyndmaterial och är som Hellqvist & Östergren skriver väldigt viktiga för förståelsen av det förhistoriska Gotland (Hellqvist & Östergren 2011:9). Men dessa fornlämningar är i stort behov av vård då de skadas både av jordbrukets mekaniska maskiner (trasas sönder) men lika mycket av den kemiska påverkan som följer på att metallföremålen nås av syre och bryts ned (Hellqvist & Östergren 2011:9). Genom FMIS kan allmänheten se var någonstans i landskapet det finns fornlämningar så att man inte råkar göra åverkningar på dessa. Men även plundrare använder sig av FMIS (det vet vi genom Gandrarvefallet) därför är det viktigt att skydda fornlämningar med skattfynd från dessa genom att inte skriva ut tidigare upphittade skatters koordinater. Att göra inventeringar och undersöka kända fornlämningar i landets län samt att lokalisera oregistrerade sådana är en viktig del i försöket att skydda dessa. Detta genom förundersökningar för att lokalisera icke-registrerade fornlämningar och efterundersökningar för att se till tillståndet för de redan kända fornlämningarna så att dessa inte varit med om t.ex. åverkansbrott eller plundringar (Hellqvist & Östergren 2011:29). Att försöka skydda dessa är av största intresse då plundringsproblematikens omfattning är svår att få grepp om.

Vid rättegången (B 1115-09) åtalades fyra personer för plundring av tre fornlämningar nämligen fornlämningarna Alva Gandrarve 1:2 (RAÄ 90:1), Gerum Hägvalds 1:2 (RAÄ 9:5) och Othem Ytings. Plundringarna skulle ha utförts 2009. Vid efterundersökningar av platsen årligen under 2010, 2011 och 2012 i Hägvalds i Gerum socken kunde man genom dessa både se att platsen plundrats men också uttolka vilka föremål som plundrarna fick med sig från platsen. I *tabell 1* visas först de mynt från platsen som hittades vid husrannsakingar (troliga plundringen 2009) och som man har kunna härföra till plundringen i Gerum och efter det materialet som hittats på samma lokaler efter efterundersökningar av platsen.

Hägvalds, Gerum sn Tpq 991 Gotland

	TP 2009	EFT 2010	EFT 2011	EFT 2012	Totalt
Köln	7	5	1		13
Köln	2	-			2
Köln			1		1
OAP	1				1
Mainz	7	9	3		19
Worms	5	6	1		12
Strassburg	1	-			1
Strassburg	-	1			1
Regensburg	-	1			1
Tyska totalt	23	22	6	8	59
Islamiska totalt	-	96	20	31	147
Totalt	23	118	26	39	206

Tab 1. Visar de fynd som man hittade efter plundringen 2009 och sedan efterundersökningarna i tre års tid därefter (Tabell Kenneth Jonsson).

Man kan direkt se att det är något som är märkligt genom tabellen. De fynd som troligen är plundrade och som kommer från platsen är 23 st. varav alla är tyska mynt. Vid efterundersökningarna är det vanligt att man hittar ungefär lika många mynt som plundrarna fått med sig vid sin sökning på platsen eftersom det är omöjligt att få med sig alla föremål av en utspridd skatt vid samma tillfälle. Metalldetektorn reagerar också olika bra beroende på yttre faktorer såsom väder och längden på åkerns gräs m.m. Därför tros plundrare också försöka besöka platser där de hittar fynd flera gånger för att kunna tömma en lokal på fynd. Mycket riktigt så hittade också länsstyrelsens utsända arkeologer andra fynd av de tyska mynten som plundrarna fått med sig. Däremot hittade arkeologerna 96 st. islamiska silvermynt när de gjorde efterundersökningen på platsen 2010. Vid senare efterundersökningar av anläggningen hittades 20 st. (2011) och sedan 31 st. (2012). Sammanlagt hittade man vid efterundersökningar 147 islamiska mynt. Hur kan det då komma sig att de islamiska mynten var de vanligaste på platsen men att man vid husrannsakingarna efter plundringen inte hittade ett enda islamiskt mynt? Det är en relativt naiv tanke att tro att plundrarna missade alla islamiska fynd. Det troligaste alternativet är att de hittade flertalet islamiska mynt men att de genom snabb försäljning hunnit sälja av de islamiska mynten innan polisen hann agera och genomföra husrannsakingarna. Detta vittnar om hur snabbt plundrarna får ut föremålen till försäljning vilket ökar vikten av att lägga resurser på att söka av auktionskataloger och webbsidor efter föremål som troligtvis är plundrade och som har en svag proveniens. Men efterundersökningarna i Gerum visar också på vikten av efterundersökningar och inventeringar av fornlämningar och vad dessa kan säga oss. Tack vare efterundersökningarna så kunde man t.ex. se att platsen blivit plundrad och vilka föremål som plundrarna troligtvis fått med sig från brottsplatsen. Om Sveriges länsstyrelser oftare gjorde dessa undersökningar på skattfyndsplatser i respektive län så skulle man lättare se plundringens omfattning som nu i många fall döljs under ytan och också genom materialet som tillvaratas vid efterundersökningarna veta vilket material man ska skydda för framtiden.

5.1 Hur stort är problemet

Att åverkan är ett stort problem för fornlämningarna i åkermark är ett faktum men plundringen då? Hur stort är det faktiska problemet? Hur stort det är är en omöjlighet att besvara men att plundring är ett betydligt större problem än vad som tidigare framkommit är ett faktum. När *Ett plundrat kulturarv* pågick visade sig många av de fornlämningar arkeologerna besökte vara helt tömda på föremål av ädelmetall, särskilt de som fornminnesregistret markerade som platser med skattfynd. Av de 70 platser med fornlämningar man besökte var 32 av dessa med största säkerhet plundrade, vilket motsvarar ca 40 % av alla platser (Hellqvist & Östergren 2011:9). Det är skrämmande siffror som vittnar om att någonting måste göras, men hur ska man då skydda fornlämningarna från plundringen? Länsstyrelsen på Gotland betonar vikten om ett nära samarbete (nätverk) mellan olika myndigheter däribland polis, åklagarmyndighet, länsstyrelse, RAA, läns museer, LRF, högskola och hembygdsföreningar i lokalområdet (Hellqvist & Östergren 2011:13). Samtidigt det är väldigt viktigt att också ha ett nära samarbete med jordbrukarna och markägare som jobbar i områden med många fornlämningstäta åkermarker så att de kan rapportera om de ser någonting suspekt (t.ex. plundrare som går på åkrarna). Om alla parter arbetar tillsammans och att man från markägare till antikvarisk myndighet till polis arbetar tillsammans för att motverka plundringen kan det nog ge utdelning. Som det t.ex. gjorde på Gotland på 1980-talet då i princip hela ön var engagerad i att få bort plundrare från ön och skydda fornlämningar och skattfynd. Men självklart måste fler åtgärder till för att motverka plundringen som framförallt utförs nattetid då det är svårt för markägare och allmänheten att upptäcka plundringen. Därför är det oerhört viktigt, med inventeringar och efterundersökningar av fornlämningarna (som man arbetade under *Ett plundrat kulturarv* i tre år och som Östergren arbetade kring *Skattfyndsprojektet* sedan 1977).

Undersökningarna bör utföras av arkeologer med erfarenhet av metalldetektering och genomföras på permanent basis (varje till vartannat år). Regelbundna sökstråk gör att man kan undersöka stora ytor på relativt kort tid. Den bästa tiden för detta är under höst och vårsådd då metalldetektorerna kommer närmast markytan och ger bäst effekt (Hellqvist & Östergren 2011:14). Det är också den tiden som man tror många plundrare är ute och letar vilket även talar för att det därför är en bra tid att undersöka då. Hellqvist & Östergren tar upp ett bra förslag om hur man kan motverka plundringen och det med hjälp av land och markägare. Om man ger ersättning till dessa för att inte på årlig basis bearbeta marken utan istället kanske vartannat vore det bra eftersom en åker med gräs är betydligt svårare att plundra med hjälp av metalldetektor. Detta eftersom sökdjupet blir mindre och man inte kommer så nära markytan och nedre skiktet i plöjningslagret inte blir tillgängligt förrän vid nästa plöjning och sådd några år senare (Hellqvist & Östergren:2011:14). En idé som Peter d'Agnan tar upp är en sk. metalldetektorstörare som man skulle kunna gräva ned på de arkeologiskt känsligaste åkrarna. Går någon med en metallsökare på en plats så störs detektorn samtidigt som koordinater skulle kunna skickas via GPS till polisen vid den pågående detekteringen (www.raa.se/oppen-information-och-skattplundring/ -december 2013). Om det skulle fungera så är det värt att testa men frågetecknen ställs till kostnader för dem (bara på Gotland skulle man behöva ca 200 st.), hur djupt man kan gräva ned dem utan försämrade effekt (de måste t.ex. gå djupare än ploglagret) och vilken räckvidd har de? Många av åkrarna som skulle behöva dessa är väldigt stora. Om metalldetektorstöraren täcker hela åkern med samma effektivitet kvarstår att utreda.

Ett annat problem är försäljningen av plundrat material på olika auktionsfirmor och på internet. Därför är det viktigt att man lägger pengar från myndigheternas sida på att följa dessa vidareförsäljningskanaler och arbeta närmare auktionsfirmorna så att dessa får större förståelse för plundringen och vilka föremål som kan tänkas komma från ett plundrat material. Antikvariska myndigheter borde också ha möjlighet att stoppa en försäljning, om de upptäcker föremål som de har goda skäl till att misstänka plundring, för en undersökning. *Fig. 2* visar de socknar som med säkerhet plundrats på Gotland vilket man vet efter efterundersökningar på fornlämningar. Man kan se att det inte är någon större skillnad på kust eller inlandsocknar, men kartan visar samtidigt att man kan se en centrerad av plundrade socknar i nord och sydöst. Det kan t.ex. bero på att man undersökt fler fornlämningar i dessa områden eller att de största skattfynden är hittade där vilket

lockar plundrare. Totalt är ca 40 % av alla fornlämningar plundrade men i olika stor utsträckning. Kartan bygger på efterundersökningar av skattfyndplatser sedan 1977.

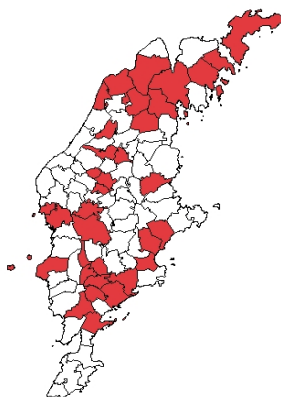

Fig 2. Karta över de socknar på Gotland som man efter efterundersökningar av skattfyndsplatser sedan 1977 med säkerhet kan säga ha plundrats på skattfynd (Kartan är gjord av författaren men bygger på Majvor Östergrens undersökningar).

6. Metalldetektorn, vän eller fiende?

Samtidigt som diskussionerna förs om hur man kan försvara fornlämningar mot plundringen så har också diskussionen om huruvida lagen om förbud för privatpersoner att gå med metalldetektor från 1991 ska göras om. Diskussionen kretsar kring om förbudet, som idag gör att privatpersoner måste söka tillstånd från länsstyrelsen i det län man vill söka i, ska göras om för att vissa tycker att förbudet motverkar sitt syfte och istället bidrar till förstörelsen av fornlämningarna i framförallt åkermark och hänvisar till lyckade lagstiftningar i t.ex. Danmark. Andra menar att man vid en ”liberalisering” av lagen (om man skulle tillåta privatpersoner att hobbysöka utan krav på tillstånd) skulle göra det omöjligt att skydda fornlämningarna eftersom man inte har någon kontroll över vilka personer som metallsöker. Det är dock viktigt att påpeka att den här diskussionen enbart behandlar huruvida det borde bli lagligt för privatpersoner att få gå med metallsökare utanför fornlämningsområden. Metallsökare används även inom yrkeshantering t.ex. av polis, militär, arkeologiska utgrävningar, mineralhanteringsföretag m.m. Dessa behandlas inte utan diskussionen handlar enbart om privatpersoners hobbybruk.

6.1 Fördelar med en liberalisering av lagen

Idag är det länsstyrelserna i respektive län som bestämmer huruvida hobbysökare ska få gå med metallsökare eller inte. På länsstyrelsen i Örebro län har man t.ex. samverkat med grupper som hobbysöker och ger tillstånd för hobbyletning i väldefinierade områden (Kulturmiljöutredningen 2012:227). Men vid upphittande av fornfynd måste, i enlighet med lagen, letandet avbrytas och rapportering ske till länsstyrelsen. Med tanke på problematiken kring fornlämningarna i åkermark som p.g.a. jordbruksmaskiner och redskap i ploglagren kan ha flyttat föremål ur sitt ursprungliga sammanhang skulle hobbyletning kunna vara legitimt i vissa fall och vissa geografiska områden. Detta på grund av att föremål som rörts runt av exempelvis en plog riskerar att börja vittra sönder av markens förurning och det syreangrepp som sker på metallföremål. Dessa föremål måste i sådant fall tas upp ur jorden och konserveras för de ska klara sig. Svensson skriver att en ensam eftersökningsarkeolog inte räcker långt på en så stor och fyndrik ö som Gotland oavsett tempo eller söklinjer (Svensson 2013:136). Han menar att en seriös metallsökarklubb (som finns i Norge och Danmark) på ett bättre sätt skulle kunna rädda föremål i åkermark och liksom klubbarna i våra grannländer också kunna hålla utkik efter plundrare (Svensson 2013:36). Dessutom skulle

hobbysökarnas arbete bidra till ny forskning eftersom fler fynd skulle kunna tas upp och lämnas in till museerna vilket skulle kunna bidra till förnyade kunskaper kring de förhistoriska samhällena. Förespråkare tycker också att amatörer borde få gå på arkeologiska dumphögar med metallsökare för att se till att inga fynd missas (Svensson 2013:138). Det har också bevisats att antalet fynd som kommer in till museerna är betydligt fler i länder med ”liberalare” lagstiftning. Om hobbysökarna fick gå på åkrarna skulle de kunna rädda många mynt och skatter som annars skulle brytas ned. Eftersom många kontexter redan är förstörda så kan hobbyletning bara vara positiv eftersom ett föremål som är helt kan säga mer om föremålets hantverksskicklighet, datering och proveniens än ett fragmentariskt (Svensson 2013:138). I våra grannländer Norge och Danmark arrangeras detektorrallyn där markerna delas upp i sökområden och där många yrkesarkeologer som varit med är positiva till amatördetekteringen (Svensson 2013:138).

6.2 Nackdelar med en liberalisering

De som är motståndare till en ”liberalisering” av lagstiftningen är framförallt oroliga för två saker, nämligen att vissa hobbysökare skulle leta efter fornfynd trots att lagen förbjuder det och att fyndhanteringen och den arkeologiska processen inte skulle gå rätt till. Idag anser man att föremålens kontext, i vilket sammanhang fynden hittas och hur det ligger i terrängen, vara en viktig pusselbit i helhetsförståelsen av arkeologiska föremål. Om det skulle bli lagligt för privatpersoner att som i Danmark söka efter föremål är risken stor att detta kriterium inte skulle uppfyllas utan att personer vid ett upphittade av ett fornfynd enbart skulle gräva ett hål i marken och ta upp föremålet (Jonsson & Gustafsson 2010:2). Detta skulle också kunna skada markägare vars mark hobbysökarna kan gå på tack vare allemansrätten. Gräver man gropar på åkrar för att hämta upp fynd så skulle också grödor på åkern kunna komma att skadas. Man lägger betydande stort ansvar på personerna att de t.ex. känner till den arkeologiska processen i bedömning av materialet och fyndhanteringen. Hur ska en person utan någon större erfarenhet av ett arkeologiskt material kunna avgöra vad det är för ett föremål denna hittat (t.ex. om det är fråga om ett fornfynd)? Det blir hobbysökaren själv som i stunden får avgöra om föremålet i fråga ska rapporteras eller ej, vilket kan leda till felaktiga beslut. Vid arkeologiska utgrävningar idag måste undersökaren (som genomför den arkeologiska undersökningen) kunna visa upp att man kan finansiera en konservering av de fynd man hittar. På hobbysökare skulle säkerligen inte dessa krav tillkomma utan det skulle bli museernas kostnad. Dessa har i sin tur begränsat utrymme i sina magasin men skulle troligtvis bli ansvariga för magasineringen av föremålen som hobbyletarna hittar. Det finns ingenting som säger att hobbyletare skulle utnyttja systemet och plundra platser, men vid en mer liberal lagstiftning så kommer det att bli omöjligt för myndigheterna att komma åt plundrarna (Östergren 2013:55). Vissa amatörer skulle kunna lockas av att sälja föremålen illegalt eftersom vissa skatter kan inbringa höga belopp (Jonsson & Gustafsson 2010:4). I Sverige har också personer från Danmark, England och Tyskland fällts för plundring och om man liberaliserar lagen innebär det att plundringen kan bli mer internationell eftersom människor från hela världen skulle kunna hobbysöka här. Det är också allmänhetens bruk som ligger bakom den dramatiska ökningen av internationell handel med fornfynd utan proveniens (Östergren 2013:55). Bland annat sägs den näst största skatten i England aldrig har rapporterats till myndigheterna utan sålts på auktioner och samlarmarknaden (Jonsson & Gustafsson 2010:4). Även i Danmark har den kanske största vikingatida silverskatten plundrats och sålts illegalt. Skatten sägs ha innehållit 5000-6000 mynt (Östergren 2013:55). Enligt Östergren är det främst återförsäljarna som är negativa till Sveriges hårda restriktioner kring metallsökarna där de (som tidigare nämnt) hänvisar till EU-rätten kring den fria handeln (Östergren 2013:55). Samtidigt har andra EU-länder som Frankrike och Irland liknande restriktioner som i Sverige.

6.3 Bör Sverige ändra lagen?

Det finns goda skäl både för att privatpersoner skulle få hobbysöka och att ha kvar det förbud mot metallsökare som finns idag. En liknande lagstiftning som de som finns i våra nordiska grannländer

skulle säkerligen innebära att fler föremål skulle räddas från åverkan från jordbruket och nå våra museer oskadda och mängden fynd till museerna skulle troligtvis öka som i Danmark, där den danska staten får in tusentals fynd från privatpersoner varje år (Svensson 2013:136). Fler skattfynd gynnar också forskning och kunskap om bl.a. den förhistoriska och historiska ekonomin och handeln liksom att fler fina föremål når allmänheten genom museernas utställning och databaser. Om fri metalldetektering blev lagligt skulle det också kunna skydda gamla bosättningar i åkermark mot plundring genom att hobbysökare får egna områden att söka på där de skulle kunna hålla utkik på plundrare och om man ser spår av plundring skulle dessa direkt kunna meddela ansvariga myndigheter. Det skulle kunna bli en resurs som troligtvis de antikvariska myndigheterna aldrig skulle ha tid eller råd att genomföra. Samtidigt så skulle hobbysökarna söka på dagen medan vi sätt från rättsfall att plundrarna är aktiva på nätterna då risken att bli upptäckta är mindre. Däremot skulle spåren efter plundring kunna upptäckas i ett tidigare skede och meddelas till polis eller ansvarig länsstyrelse. Hobbysökare skulle också kunna delta frivilligt i arkeologiska undersökningsarbetet och som Svensson skriver, gå igenom dumphögar (Svensson 2013:138). Men det finns också problem med en ändrad lagstiftning. Framförallt gällande den arkeologiska processen (som nämnts tidigare Jonsson & Gustavsson, Östergren), där det om lagen ändras innebär att vem som helst får gå i landskapet med metallsökare och leta fynd. Det är oerhört viktigt att man dokumenterar kontexten föremålen är hittade i eftersom det är då föremålen framförallt blir arkeologiskt intressanta. Men om man inte studerat arkeologi och historia kan detta ske bristfälligt. Det är också viktigt att man inte blandar föremål från olika fyndplatser och lämnar in dem tillsammans så att fyndförhållandena blir helt fel liksom de tolkningar som kan göras på materialet. Även om hobbysökarna skulle få gå en kortare utbildning så tycker jag inte att det är jämförbart med universitetsstudier i antikvariska frågor. Att många föremål lämnas in till museerna är inte heller enbart positivt eftersom konserveringen från fynd av hobbysökare troligtvis skulle ligga på museerna liksom magasineringen. Detta kommer att leda till att museerna snart skulle bli överfyllda av fynd och inte skulle ha plats för fler. Men det största hotet av en lagändring skulle vara att man från myndighetshåll släpper all kontroll över metalldetekteringen. Vad är det som säger att alla fynd som hittas med metallsökare lämnas in till museerna? Hur vet dessa att arbetet sköts antikvariskt korrekt? Man får inga garantier av en liberalisering av lagstiftningen vilket man ser i andra länder som Danmark och England. Dessa länder anser ändå trots riskerna att fördelarna väger upp nackdelarna. Jag anser att risken att ansvariga myndigheter tappar kontrollen helt vid en lagändring är för stor. Däremot ska hobbysökare få möjlighet att gå med metalldetektorer i samarbete med och under ledning av arkeologer (även ledning praktiskt i landskapet) vilket borde generera det bästa möjliga resultatet. Eftersom hobbysökare hjälper ansvariga myndigheter med en resurs som de troligtvis annars inte skulle kunna bekosta med efterundersökningar, men det ger också hobbysökare en möjlighet att få praktisera sitt intresse. Detta skulle både leda till bättre antikvariska förhållningssätt samtidigt som antalet personer vid efterundersökningar för att skydda utsatta fornlämningar i åkermark från plundring och åverkansbrott skulle bli fler vilket på sikt skulle kunna leda till ett större skydd av Sveriges skattfyndsplatser.

7. Resultat

I uppsatsen behandlas plundring som fenomen och företeelse i Sverige med Gotland som utgångspunkt. Uppsatsens syfte var att kartlägga och dokumentera hur stort och utbredd problemet med plundringar av fornlämningsplatser är på Gotland genom studier av bl.a. information från efterundersökningar. Syftet var också att se hur Gotlands grannlän uppfattar problemets omfattning i deras respektive län och hur de arbetar kring exempelvis tillståndsgivning av förfrågningar kring metallsökare. Utifrån Kulturminneslagen (fr.o.m. januari 2014 Kulturmiljölagen) har jag studerat lagstiftningen och förslag kring lagändringar och hur man arbetar internationellt i länder med liknande fyndmaterial som i Sverige.

De fyra frågeställningar som jag har arbetat med var att försöka dokumentera vad vi vet om

företeelsen att plundra fornlämningar med Gotland som utgångspunkt ”Vad det var för material plundrarna söker efter?” ”Hur ska man gå tillväga för att skydda fornlämningar ifrån plundring?” ”Arbetar Sveriges län lika kring motverkan av plundringen?” Dessa besvarades i texten men en kortfattad redogörelse följer nedan om hur frågorna besvarats, vilka resultat jag kommit fram till och vad den här uppsatsen kan ha bidragit med.

På frågan om att dokumentera problemet har jag försökt sammanställa olika fakta från olika myndighetsinstitutioner, rättsfall, efterundersökningar av skattfyndsplatser och genom att följa debatten i media som rör olika förhållningssätt för att skydda platser från plundring. Resultatet visar att problemet på Gotland är stort då en majoritet av alla socknar på Gotland blivit plundrade och ca 40 % av de fornlämningar som projektet *Ett plundrat kulturarv* undersökte med största sannolikhet är plundrade. Genom en genomgång av lagstiftningen kring kulturmiljöer och metallsökartillstånd liksom kända rättsfall kring plundringen blir bilden av problematiken mer nyanserad och fler perspektiv ges. Argument för och mot ändringar av lagstiftningen diskuteras. Därför hävdar jag att jag på ett nyanserat sätt dokumenterat problematiken och olika aspekter kring plundringen som exempelvis plundrarnas tillvägagångssätt, utförande och omfattningen av problemet.

Angående vilket material som plundrarna framförallt är ute efter bygger jag mitt resonemang på det s.k. Gandarvefallet. Fallet hamnade i domstol och blev det första fallet där personer dömdes både i tingsrätten och hovrätten till grovt fornminnesbrott för plundringarna på Gotland 2009. Spåren efter plundringarna är många. På Gotland vid undersökningar hittar man hål i marken och vid metallsökningar kan man se att anläggningar sannolikt är plundrade eftersom man hittar få mynt eller inga mynt trots att man borde hittat många. Det har bevisats i Gandarvefallet att plundrarna använt FMIS för att hitta skatter. Idag är viss information i Fornsök dolt för användarna t.ex. kartangivelser för skattfyndsplatser (Andersson & Olsson 2013:213). Det har tack vare fallet 2009 och efterundersökningarna på Gotland visats att det framförallt är skatter med föremål med höga marknadsvärden som plundrarna vill åt. Vid husrannsakingar vid Gandarverättegången hittades ca 1200 vikingatida mynt.

För att besvara frågan om hur man kan motverka plundringarna valde jag att utgå från de förslag som myndigheter som RAÄ, kulturdepartementet och länsstyrelsen lämnat i försök att motverka plundringarna liksom den mediala debatten kring tillstånd för metalldetektering för privatpersoner. Dessa är några av de många som för en diskussion om hur man kan motverka problemet. Vissa menar att om lagstiftningen ändras så att amatörer får gå med metalldetektor skulle problemen minska både gällande överkansbrott och plundring. Andra menar att hårdare restriktioner måste sättas in för att få bukt med problemen och att hårdare lagstiftning, där följden blir högre påföljder och straff, skulle vara avskräckande. Eftersom brottet framförallt sker under ytan och först upptäcks vid undersökningar av brottsplatsen (den plundrade fornlämningen) eller tack vare tips från allmänheten gör att få personer åtalas för brottet. Majoriteten av alla personer som anmäls för plundring har använt sig av hjälpmedel, i första hand metallsökare men också av GPS (för att få in rätt koordinater för platser med kända skattfynd). Bland annat Hellqvist & Östergren tar upp vikten av ett nära samarbete och nätverk bland parter som berörs av plundringar (som markägare, berörda myndigheter, polis, åklagarmyndighet etc.). Ett samarbete där också markägare skulle kompenseras genom att låta åkrar med kända fornlämningar av gamla bosättningar ligga i träda (förslagsvis vartannat år) vilket försvårar för plundrare med metalldetektor att få utslag för eventuella metaller. Men även idén om metallsökarstörare som d'Agnan diskuterar verkar vara en bra lösning om de fungerar i praktiken. Där man gräver ner metallsökarstörare i åkrarna med fornlämningar i riskzonen för brott kan metallsökarna slås ut medan ett meddelande skickas till berörd myndighet om att en eventuell plundring pågår (www.raa.se/oppen-information-och-skattplundring/ -december 2013). De allra flesta personerna som arbetar med dessa frågor är överens om att man måste lägga resurser på att försöka stoppa plundrarnas möjligheter att sälja de stulna föremålen. Därför är ett nära samarbete med återförsäljare och auktionshus som säljer mynt av ädelmetall viktigt för att man

tillsammans ska kunna komma överens om hur man kan arbeta vidare så att plundrade föremål inte säljs. Bland annat genom krav på proveniens eller att resurser läggs på att sakkunniga arbetar kring att söka efter troliga plundrade föremål på t.ex. mässor, auktioner och internetbaserade försäljningssidor. Eftersom många argument lyfts fram hur man kan arbeta vidare hävdar jag att frågeställningen är besvarad.

Projektet *Ett plundrat kulturarv* hade till uppgift att genom efterundersökningar på skattfyndsplatser se hur stort problemet verkligen var. Det visade sig att av 70 fornlämningar så var 32 med största sannolikhet plundrade. Men projektet hade också en annan uppgift nämligen att stå som modell för hur länsstyrelserna i andra län skulle kunna arbeta för att dokumentera hur stort problemet i respektive län ser ut. Samt att visa hur man kan arbeta med tillstånd för privatpersoner så att de har möjlighet att gå med metallsökare i länen m.m. Genom enkätundersökningen som jag skickade ut, till Gotlands närliggande län, framkom det att länsstyrelserna arbetar olika med dessa frågor (*bilaga I*). Trots att RAÄ har riktlinjer för hur länsstyrelserna ska arbeta framkom det att de arbetar olika med dessa frågor. Dessa olikheter i arbetsätt kan inte förklaras enbart med att länen har olika förutsättningar. Av tolv svarade sju länsstyrelser på enkäten och resultatet visar att RAÄ:s riktlinjer måste vara mer tydliga och mindre fria för tolkning. En likartad bedömning i hela landet skulle kunna motverka plundringen eftersom det visats att en av plundrarna på Gotland i Gandarvefallet haft tillstånd att hobbyöka med metalldetektor i andra län. Jag tror att den olikartade bedömningen eventuellt kan locka vissa personer att plundra eftersom de märker att vissa län tar frågorna mer allvarligt än andra. Detta bygger självklart i grunden på att olika län anser problemet olika stort och väljer därefter vad man ska satsa på i respektive län. Resultatet av enkäten visar också på att länen gör efterundersökningar och inventeringar av fornlämningarna med olika intervall och vissa inte alls på grund av brist på resurser.

8. Analys

Det finns många sätt som fornlämningar kan skadas på. De två största brotten av förstörelse av fornlämningar är åverkansbrott där fornlämningar skadas genom exploateringar, skogsbruk eller jordbruk. Men i min uppsats så diskuterar jag det andra, plundring, där personer medvetet skadar fornlämningar för att hitta föremål som kan generera pengar, ibland mycket stora summor pengar. Men hur stort är egentligen problemet kring plundring? Är det alls försvarbart att lägga ned resurser på ett brott som ingen känner till vidden av? Är plundring enbart ett gotländskt och i viss mån öländskt problem? Hur kommer det sig att problemen anses mindre i t.ex. Danmark och England som har en annan lagstiftning? Frågorna var många innan jag började att skriva uppsatsen och plundringsproblematiken kändes svår att behandla eftersom det som jag tidigare nämnt är väldigt få personer som åtalats för plundring. Istället argumenterades det mer med känsla än med faktiska fall. I uppsatsen skriver jag om plundring med Gotland som utgångspunkt. Gotland är unikt i Sverige i hur de uppmärksammat problematiken kring plundringen. Redan 1977 inleddes det s.k. skattfyndsprojektet inom RAGU på Gotland med syftet att kartera och med hjälp av metalldetektor undersöka de vikingatida skattfyndsplatserna och tillvarata de rester som fortfarande fanns kvar i jorden. Det var också på Gotland som projektet *Ett plundrat kulturarv* genomfördes 2009-2011 som också ledde till att fyra personer dömdes för fornminnesbrott och grovt fornminnesbrott på Gotland. Vid projektet uppdagades också att 40% av de fornlämningar som arkeologerna gjorde efterundersökningar på var mer eller mindre säkert plundrade. Detta visar på att problemet i alla fall på Gotland är väldigt tydligt, men sen har också Gotland varit en plats med många skattfynd (ca 750 vikingatida silverskatter har hittats på ön). Man har också på Gotland haft en tradition av att allmänheten tillsammans med polis och antikvariska myndigheter arbetat tillsammans för att skydda öns skatter från plundring vilket ledde till flera åtal mot plundrare på 1980-talet. Men är Gotland ensamma om att ha problemen, när även Kalmar län och då främst på Öland sedan 2010 drivit *Skattskyddsprojektet*, där man liksom på Gotland gått med metalldetektor över de mest hotade fornlämningarna? I min enkät som jag skickade ut till tolv länsstyrelser svarade Kalmar län på

frågan om man ansåg att plundringen var ett stort problem att det var det. Bland de övriga länsstyrelserna svarade tre "Inte så stort" och tre "Vet ej". Är det en slump att plundrare bara söker sig till Gotland eller Öland (som förvisso båda är rika på skattfynd) eller finns det andra faktorer som ligger bakom svaren? Jag frågade också länen hur ofta man gör kontroller av fornlämningarna i respektive län. I Kalmar län har man tack vare *Skattskyddsprojektet* undersökt fornlämningar i länet sedan 2010 vilket har resulterat i att åtta årtalsanmälningar lämnats in till åklagare och utöver dessa så har minst 29 plundringar skett längre tillbaka. Av de andra länen som besvarat enkäten säger alla att man inte gör några kontroller alls och de flesta hänvisar till allt för små resurser för att ha möjlighet att genomföra dessa. Länsstyrelsen i Skåne skriver att de enbart gör kontroller om plundrade fornlämningar om man får in en anmälan. Med andra ord säger de länen som kontinuerligt gjort efterundersökningar att problemet med plundring är stort (Gotland och Kalmar län) medan de län som menar att problemet är litet eller att man inte känner till dess omfattning är de länen där undersökningar inte sker. Med det resultatet kan man utläsa att plundring med största sannolikhet är ett stort problem eftersom de länsstyrelser som gjort undersökningar anser just detta. Resurser är den främsta anledningen till att länsstyrelserna inte gör undersökningar på fornlämningarna i länet och därför tror jag att det är viktigt att man kan få till stånd att alla länsstyrelser arbetar på samma sätt kring RAÄ:s riktlinjer. Samt att man från RAÄ:s sida ger länen ekonomiska resurser i ett år så att länsstyrelserna ska ha möjlighet att undersöka fornlämningarna vilket innebär att man kan få en mer precis bild av plundringens omfattning. Att tro att plundring enbart är ett gotländskt och öländskt problem är en naiv tanke.

På frågan hur många tillstånd för metalldetektering som beviljas årligen för hobbysökare var svaren också olika i olika län. I Kalmar krävs det i princip idag att man ska ha en antikvarisk medverkande för att få tillståndet medan många andra av de tillfrågade länen ger tillstånd till de flesta av sina sökande. Där ser man också en skillnad i att län (Kalmar och Gotland) som anser att problemet är stort är mycket mer restriktiva i att ge tillstånd än i de andra tillfrågade länen. Det är också märkligt att det är så få av de relativt många tillståndsgivningarna som rapporterar in fynd. Vad kan det bero på? Är det så att inga personer hittar fynd eller är det så att man hittar men behåller dem själva (plundring) eller kan det vara så att föremålen lämnas till läns museerna i närområdet men informationen aldrig når länsstyrelserna. Jag tycker att det är viktigt att länsstyrelserna gör återkopplingar med museerna i länen men också kanske med privatpersoner som fått tillstånd över ett år, och frågar hur har det gått för dem och vad de hittat.

Information mellan berörda parter tror jag är oerhört viktigt. Man kan titta på hur det såg ut på Gotland på 1980-talet då hela ön ställde upp och arbetade för att få bort plundrarna, vilket de också var lyckosamma med. Vikten av att ha ett nära samarbete mellan markägare, jordbrukare och antikvarisk myndighet är oerhört viktigt då det framförallt är markägarna som har möjlighet att rapportera om de märker av spår av plundring som skador på åkrarna, fotspår eller om de noterar någonting som är ovanligt. Det är också viktigt att personer som handlägger ärendena, som myndigheter och polis samt allmänheten, får upp ögonen för dessa brott och utbildas i hur man arbetar med dem. Det hade även varit ett bra skydd mot plundring om man hade möjlighet att ge ersättning åt jordbrukare för att de vissa år inte skulle bruka jorden så att det blir svårare för plundrare att söka av dem. Det är också viktigt med årliga arkeologiska efterundersökningar (Hellqvist & Östergren 2011:30). Tillsynen bör förbättras genom riktade inventeringar eller besikningar av utsatta områden. Utöver detta tror jag som många andra att man inte kommer till rätta med problemet om man inte begränsar möjligheterna att tjäna mycket pengar. Därför måste man komma åt eventuell handel med plundrade fynd och därmed och därigenom själva det ekonomiska incitamentet för fyndbrott (Källman m.fl. 2007:49). Detta kan ske på många sätt som att t.ex. arbeta närmare med auktionsfirmor, mynthatlare m.m. och utbilda dessa i vad som kännetecknar ett plundrat material. Samt att ha sakkunnig personal som söker efter dessa föremål på aktuella försäljningsplatser så man också där kan göra det svårare för plundrarna att sälja sitt stöldgods. Att kräva att säljare kan bekräfta proveniens är dock omöjligt eftersom föremål som

funnits i gamla samlingar länge är svåra att påvisa någon proveniens för. Informationen om föremålen finns sällan bevarade. Men om t.ex. en och samma säljare återkommer frekvent med nya föremål av förhistoriska mynt kan man misstänka att materialet kan vara plundrat. Vissa personer kan också plundra för att ha i egna samlingar. Det främsta motivet till plundringen är dock troligast de ekonomiska fördelarna av att hitta fina samlarexemplar som är enkla att sälja. Det senaste åren har diskussion kring huruvida vårt förbud mot metalldetektorn för privatpersoner ska försvinna eller kvarstå. EU och återförsäljare av metallsökarna menar att förbudet står emot den fria marknaden medan många som är för en s.k. ”liberalisering” av lagen (tillstånd skulle godkännas för privatpersoner) menar att en lagändring skulle öppna för ett större skydd av våra fornlämningar. Detta eftersom man fortfarande inte skulle få gå på fornlämningarna men samtidigt har möjlighet att både hålla utkik efter eventuella plundrare i terrängen (vilket inte länsstyrelsen skulle ha resurser för) liksom att man kan rädda många föremål från åverkansbrott. Detta skulle innebära och resultera i att en större andel föremål skulle inkomma till museerna vilket skulle öka kunskapen och forskningsmöjligheterna kring dessa. Fina och unika föremål skulle också kunna hamna i utställningsmontrar på museerna där de skulle gagna allmänheten istället för att kemiskt trasas sönder i plöjd åkermark. Förespråkarna hänvisar ofta till lagstiftningen i England och Danmark som förebilder där stora mängder föremål registreras och skickas till ländernas museer för dokumentering och värdering och kan sen i många fall återbördas till upphittaren eller föras in i samlingarna mot betalning. Liksom förespråkarna i Sverige så förespråkar de tillstånd för att rädda fornfynd i åkermark.

Men problemen med dessa länders lagstiftning är att man inte har någon möjlighet att veta och kunna se till att alla som går med metalldetektor lämnar in fynden de hittar. Att inte ha ett förbud är detsamma som att lämna över ansvaret kring skyddet av fornlämningar till hobbysökarna och man får då bara hoppas att de självmant lämnar in föremålen. Det är idag svårt att hitta plundrarna, men vid tillstånd för amatörer att själva gå med sökare blir det ännu svårare att veta om en person som går med metalldetektor är på en plats med eller utan fornlämningar. Däremot förespråkar jag ett samarbete mellan allmänheten och yrkesverksamma arkeologer eftersom desto fler som intresserar sig och arbetar för att få bort plundringen desto bättre. Det är som tidigare nämnt omöjligt för länsstyrelsernas arkeologer att själva göra efterundersökningar årligen på fornlämningarna i länet. Vi vet också tack vare länsstyrelsen på Gotland vilken skillnad i kunskap om och åtgärder mot plundring efterundersökningar kan göra. Varför kan man inte göra dessa efterundersökningar tillsammans med intresserade hobbysökare? Det gynnar båda parterna, man ger allmänheten i form av hobbysökaren möjlighet att få utöva sin hobby samtidigt som man hjälper länsstyrelserna att genomföra undersökningar på fornlämningar oftare. Om hobbysökarna också arbetar med arkeologisk yrkeskunnig personal så kan dessa berätta om hur man arbetar antikvariskt med föremål i fält som t.ex. hur man dokumenterar korrekt. Då skulle vi få in fler föremål till museerna vilket kan bidra till forskning och efterundersökningar skulle förhoppningsvis kunna göras mer frekvent vilket skulle leda till större förståelse av plundringen (dess utförande och bekämpning), oskyddade föremål skulle kunna räddas från åkermark och de hobbyintresserade skulle kunna få utföra sin hobby liksom få den förädlad genom antikvarisk handledning. Låt oss i hela Sverige få se det engagemang som man på Gotland visade på 1980-talet mot plundring så kommer förhoppningsvis brott av typen fornbrott bli färre för ju mer det uppmärksammas och ju fler åtgärder som sätts in så kommer plundrarna till slut förhoppningsvis inte tycka att det är värt risken.

9. Sammanfattning

Uppsatsen syfte är att skapa en större förståelse för brottet att plundra skattfyndplatser, ett brott som framförallt sker under ytan och är svårt att veta omfattningen av. Uppsatsens mål var att belysa problematiken i Sverige, men att utgå från Gotland som jobbat aktivt för att motverka brotten sedan 1970-talet. Gotland är en speciell plats med många skattfynd bl.a. 750 vikingatida silverskatter och har specifika förutsättningar som är unika och därför svåra att applicera på övriga Sverige. Det är

intressant att man på Gotland menar att problemen med plundring är stora medan man i många andra län tror motsatsen, att problemet är uppförstorat. Uppsatsens huvudtema var att dokumentera problemet, både dess utsträckning och den aktuella debatten i hur man ska kunna motverka ett problem, som man inte vet omfattningen av, om man inte gör efterundersökningar och inventeringar av fornlämningarna i respektive län.

Vad vet vi om företeelsen att plundra fornlämningar med Gotland som utgångspunkt?

Jag har genom studier av efterundersökningar från fornlämningar på Gotland gjorda genom *Skattfyndsprojektet* (startad 1977) och undersökningar som gjordes inom projektet *Ett plundrat kulturarv 2009-2011* visat att problemet av plundring är stort på ön och plundring har skett i många av öns socknar och ca 40 % av alla kända skattfyndsplatser på ön har plundrats. Genom att beskriva Kulturminneslagen (Kulturmiljölagen fr.o.m. januari 2014) och den debatt som varit kring eventuella ändringar i lagen om metallsökare har jag samlat många av de argument som lyfts fram i debatten för att kunna ställa dem mot varandra för att på ett mer överskådligt sätt se vilka åtgärder som borde sättas in för att komma tillrätta med problemet. Genom en enkätundersökning till tolv länsstyrelser i Gotlands närområde och med liknade förutsättningar fick jag fram resultatet att länsstyrelserna anser problemet olika stort och hur man jobbar för att motverka problemet lika så. På Gotland och i Kalmars län anser man att problemet är stort och det är också där som man gjort undersökningar på skattfyndsplatser. Jag anser att om man ska kunna motverka plundring så är det viktigt att man i varje län gör efterundersökningar av länets fornlämningar för att på så sätt uppmärksamma omfattningen av problemet i respektive län. Därför är det viktigt att alla länsstyrelser arbetar likadant och lägger resurser på undersökningarna.

Vad är det för material plundrarna söker efter?

Rättsfall såsom Gandarvefallet visar på att plundrarna söker efter skattfynd med mynt med höga marknadsvärden från de förhistoriska bosättningsområdena som idag framförallt finns i åkermark. Plundrarna söker av områdena nattetid med metallsökare och GPS och försöker sedan hitta skatter. De synliga spåren (som gropar eller fotspår) efter plundringen kan försvinna efter nästa regn eller plöjning av åkern. På grund av Gandarvefallet vet man också att plundrare snabbt försöker sälja av plundrade föremål direkt till samlare.

Hur ska man gå tillväga för att skydda fornlämningar från plundring?

I uppsatsen så tar jag upp många exempel på hur man kan skydda skattfyndsplatserna från plundring. Men det främsta tillvägagångssättet anser jag vara att uppmärksamma problemet genom undersökningar på fornlämningar och att man bygger upp, som bl.a. Hellqvist & Östergren skriver ett samarbetsnätverk mellan olika inblandade myndigheter (som t.ex. polis, länsstyrelse och markägare) för att på så sätt göra det lättare att anmäla och åtala plundrare. Andra viktiga åtgärder som jag förespråkar är att göra det svårare för plundrare i fält genom att lägga åkrar i träda mot ekonomisk kompensation liksom att resurser läggs på att avsöka försäljningssidor och informera auktionshus och mynthatlare om nyligen plundrade platser så att man på så sätt förminskar den illegala handeln med antikviteter.

Arbetar Sveriges län lika i hur man motverkar plundringen?

Jag skickade ut en enkät till 12 län i södra och mellansverige utöver Gotland för att se hur de arbetar för att motverka plundring i respektive län. Enkäten visade att länen anser problemet vara olika stort och länen lägger också olika mycket resurser på det. Jag anser att man från länsstyrelsernas håll borde samverka mer mellan länen och lägga resurser på att göra efterundersökningar på skattfyndsplatser i respektive län för att se hur stort problemet med plundring verkligen är.

10. Källor och litteratur

Otryckta källor

Muntliga källor

Jonsson, K., professor, Numismatiska forskningsgruppen, Stockholms universitet.

Östergren, M., Fil.dr i arkeologi, Fårö, Gotland.

Arkiv

Numismatiska forskningsgruppens arkiv.

Tryckta källor

Albrethsen, P.H. 1982. *Romerske mønter i Ny Carlsberg Glyptotek*. København.

Andersson C & Olsson A-L 2013. ”Ny reglering av metallsökare – Riksantikvarieämbetet kommenterar aktuella lagändringar en aktuell debatt”, *Fornvännen*, 2013:3, s. 212-214.

Burnett, A. 2000. The scheme for recording portable antiquities in Britain: Progress report, Comte Rendu 47. *International numismatic commission*. s. 78-82.

Dobat, A. S. 2013. Between rescue and research: An evaluation after 30 years of liberal metal detecting in archaeological research and heritage practice in Denmark, *European journal of archaeology*, nr 16 (4), årgång 2013, s. 704-725.

Hellqvist M-L & Östergren, M. 2011 *Ett plundrat kulturarv*, Länsstyrelsen på Gotland. Visby.

Jonsson K. Gustafsson & N. B. 2010 *Remissvar angående rapport från Riksantikvarieämbetet, Metallsökare, Förslag till reglering om användning metallsökare i lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.* Återrapportering av regeringsuppdrag Ku2011/148/KA.

Jonsson, K. 2000 *Arkeologi i Norden 2* (Göran Burenhult red.), Natur och Kultur, Stockholm, s. 418-419.

Klang, A. 2013 *Guldfynd på Gotland – Jämförande studie av guldfynden från folkvandringstiden*, B-uppsats i arkeologi Stockholms universitet.

Kulturmiljöutredningen 2012 *Kulturmiljöarbete i en ny tid*, Statens offentliga utredningar.

Källman, L & Korsell, L. et.al. 2007 *Brott under ytan en undersökning om fornminnesbrott i Sverige*, Brå-rapport i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen på Gotland.

Lind, L 2013 *Roman Denarii* 2013:1 Numismatiska forskningsgruppen Stockholms universitet

Mandergrehn, K. 2013 *Kulturarvsbrott och konstförfälskning*, Rikspolisstyrelsen, Stockholm.

Moesgaard J.M. 1999 The law and practice concerning coin finds in Denmark, *Comte Rendu* 46. International numismatic commission, s. 27-32.

Svensson, H. 2012 Lär av Danmarks metallsökarefarenheter, *Fornvännen*, nr 3, 2012:3, s. 207-212.

Svensson, H. 2013 Det pågår en tyst massaker på metallföremål i landets åkrar, *Fornvännen* 2013:2, s. 136-139.

Wienberg, J 2000 Gotlands guldålder- kyrkor, konjukturer, och korståg, *Gotländskt arkiv*. 2000, s.69-84

Östergren, M. 1981 *Gotländska fynd av solidi och denarer*, RAGU Arkeologiska skrifter, nr 1, årgång 1981, s. 56-57.

Östergren, M. 1989 *Mellan stengrund och Stenhus Gotlands vikingatida silverskatter som boplatsindikation*. Theses and papers i Archaeology II, Stockholm.

Östergren M. 2013 Metallsökning inom uppdragsarkeologi och vetenskaplig forskning, *Fornvännen*, 2013:1, s. 53-57.

Författningar

Lagen om kulturminnen m.m. (1988:950) omtryck (2013:548).

Elektroniska källor

Armréus, L. (RAÄ:s hemsida, 2013-12-03), hämtad från: www.raa.se/oppen-information-och-skattplundring/.

FMIS, (Fornminnesregistret, Forsök, 2013-11-28), hämtat från: www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html.

Lagen KML 1988:950 Kap 2. om fornminnen m.m. samt den nya lagen som träder i kraft 1 januari 2014, (2013-12-07), hämtad från: www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/.

RAÄ, (RAÄ:s hemsida, 2013-12-05, hämtat från: www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/fornfynd-inlosensersattning-och-hittelon/inlosensersattning-eller-hittelon-for-fornfynd/).

Förkortningar

BrB: Juridisk förkortning av Brottsbalken.

Brå: Bråttförebyggande rådet.

FMIS: Fornminnesregisteret.

KML: Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.

RAGU: Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar.

RAÄ: Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Stockholms
universitet